

Ajalooliste looduslike pühapaikade inventuur Ida-Saaremaal (Muinsuskaitseamet): Karja kihelkond

Saaremaa

Aruanne



Töö nr: 25011MT1

Tartu 2025

Tööd on rahastanud Keskkonnainvesteeringute Keskus ja Muinsuskaitseamet



KESKKONNAINVESTEERINGUTE
KESKUS



MUINSUSKAITSEAMET

Töö on teostanud AB Artes Terrae OÜ.

Tellija: Muinsuskaitseamet
Tellija esindaja: Krista Karro
Tellija kontaktid: Pikk tn 2, Tallinn Krista.Karro@muinsuskaitseamet.ee
Projekti juht: Mart Hiob, PhD
Autor: Lona Päll, PhD
Töörühm: Piia Sandra Palm, MA
Lisanna Lee Leiman, MA
Mari-Ann Remmel, MA
Heiki Valk, PhD
Reeli Reinaus, MA
Laura Mäemets, MA
Valdo Valper, MA
Karin Rannaäär
Marek Laimets
Eeva Helga Kupits
Ester Vaiksaar
Esikaane pilt: Maa-ameti kaardiserver



©AB Artes Terrae OÜ 2025

Sisukord

1	Töörühmalikmete nimi ja roll inventeerimisel	5
2	Välitööde ajakava ja kulg.....	5
3	Tööde käigus ette tulnud probleemid, ettepanekud tulevasteks inventuurideks teistes piirkondades	9
4	Ettevalmistustöödele, inventuuridele ja järeltöödele kulunud aeg.....	11
5	Ülevaade töö tulemuslikkusest	11
5.1	Uurimise all olnud kohad	11
5.2	Varasemast kaitse all olevad kohad	12
5.3	Pärandkultuuri objektid	12
5.4	Looduslike pühapaikade kaardile kantud objektid	12
6	Üldine hinnang kohalikele oludele, rahvastiku järjepidevusele ja teadmistele pühapaikadest	13
7	Inventeeritud kohtade nimestik.....	13
8	Kohad, mida ei õnnestunud inventeerida.....	14
8.1	Lisauuringuid vajavad/ebamäärased kohad	14
8.2	Hävinud, pöördumatult kahjustatud või leidmatud kohad.....	30
9	Töörühma ettepanek riikliku kaitse alla võtmise kohta.....	35
10	Kasutatud kirjandus ja käsikirjad.....	37



1 Töörühmalikmete nimi ja roll inventeerimisel

Erinevatel töötappidel osalejad:

Lona Päll, Karja kihelkonna tööde koordineerimine, ettevalmistav töö (arhiivimaterjali otsimine, vahearuanne, kirjanduslike allikate läbitöötamine, andmete koondamine), arhiiviallikate analüüs ja kohtade lokaliseerimine, välitööd (inventeerimine, intervjuud), piltide nimetamine, teabepäeva korraldamine ja esinemine, suhtlus Muinsuskaitseameti ja huvirühmadega, aruande koostamine, GIS andmete loomine (koos Reeli Reinausiga).

Piia Sandra Palm, ettevalmistav töö (arhiivimaterjali otsimine, vahearuanne, kirjanduslike allikate läbitöötamine, andmete koondamine), välitööd (lokaliseerimine, inventeerimine, märkmed, fotod), informantidega intervjuude läbiviimine, teabepäeva korraldamine ja esinemine, aruande koostamine.

Mari-Ann Rimmel, projekti üldjuht, teabepäeval ettekandega osalemine, välitöödel abiks olemine.

Elo Liiv, kohalik konsultant, käis kaasas inventeerimistel ja jagas inimeste kontakte.

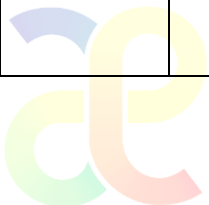
Mart Hiob, projekti koordinaator.

2 Välitööde ajakava ja kulg

<i>Kuupäev</i>	<i>Khk, Küla</i>	<i>Tegevus: objektide otsimine, inventeerimine, küsitlemine, intervjuud, majutuskoht vms</i>	<i>Osalejad</i>
21.04.2025	Karja khk, Mätja küla	Majutumine Mätja küla Adu Jaani kodumajutuses, töörühma ühine arutelu ja tutvumisring õhtul	Mart Hiob, Mari-Ann Rimmel, Marek Laimets, Valdo Valper, Lona Päll, Reeli Reinaus, Piia Sandra Palm, Kristo Villem Karin Rannaäär, Lisanna Lee Leimann ja Eeva Helga Kupits ööbisid kodus



Kuupäev	Khk, Küla	Tegevus: objektide otsimine, inventeerimine, küsitlemine, intervjuud, majutuskoht vms	Osalejad
22.04.2025	Karja khk, Mätja küla	Töörühma koosolek, ettevalmistavad tööd	Mart Hiob, Mari-Ann Remmel, Marek Laimets, Valdo Valper, Lona Päll, Reeli Reinaus, Piia Sandra Palm, Kristo Villem, Karin Rannaäär, Lisanna Lee Leimann ja Eeva Helga Kupits
23.04.2025	Karja khk, Mätja küla	Pamma Viie allika inventeerimine	Lona Päll, Piia Sandra Palm, Kristo Villem
24.04.2025	Karja khk, Metsküla, Põitse	Metsküla silmaallika inventeerimine, Põitse Sakste allika inventeerimine, Intervjuu Heli Alliksoonega Metsküla, Jaagu t.	Lona Päll, Mari-Ann Remmel
14.05.2025	Karja khk, Leisi, Selja, Metsküla	Selja Tika ohvritammede inventeerimine, intervjuud kohalikega, telefoniküned (nt Irja Truumaa, Uku Sillaste jt-ga)	Lona Päll
15.05.2025	Karja khk	Intervjuud kohalikega, käik maastikule Karja, Roobaka, Metsküla ja Hiievälja küladesse	Lona Päll
22.09.2025	Karja khk, Parasmetsa küla	Nurme/Pamma teeristi, reonõmme ja Süllaniidi allika inventeerimine; intervjuud kohalikega Laugu ja Parasmetsa küladest ning Leisi alevikust.	Piia Sandra Palm
23.09.2025	Karja khk, Nõmme, Purtsa ja Pamma külad, Hiievälja ja Roobaka külad	Pühapaikade otsing Purtsa, Pamma, Karja, Angla ja Nõmme külades. Nõmme Suurkivi inventeerimine. Intervjuu Nõmme ja Angla elanikega. Hiievälja Ansu ohvrikivi inventeerimine, Hiievälja Hiimäe inventeerimine, Hiievälja Hiietiigi inventeerimine, telefonikõne Kati Haamerga	Piia Sandra Palm, Lona Päll



Kuupäev	Khk, Küla	Tegevus: objektide otsimine, inventeerimine, küsitlemine, intervjuud, majutuskoht vms	Osalejad
24.09.2025	Karja khk, Luulupe küla	Pühapaikade otsing Koiduvälja ja Luulupe küladest. Luulupe hiierädi ja hiiepõllu inventeerimine. Intervjuud Luulupe kohalike elanikega. Intervjuu [REDACTED] Roobakalt, töö kaartidega Läätsa allika leidmiseks	Piia Sandra Palm
25.09.2025	Karja khk, Roobaka k	Roobaka Hiietammede ja Roobaka hiiekoha, inventeerimine, Roobaka Läätsa allika otsimine, Intervjuu [REDACTED], [REDACTED], Öeste Kerkusaadu mäe otsimine Täpsustused Läätsa allika osas [REDACTED]	Lona Päll
05.10.2025	Karja khk teabepäev	Karja khk teabepäev toimus Leisis Sassimajas. Ettekanded pidasid Mari-Ann Rimmel, Lona Päll ja Piia Sandra Palm. Kohal oli ka MKA esindaja Krista Karro, kes samuti sõna võttis. Kuulajaid oli enam kui 20: oma nime panid kirja 22 inimest, kuid mitmed külalised jätsid selle tegemata. Ettekannetele järgnes pikk arutelu, kohalike poolt anti palju täiendavat infot ning vahetasime kontakte.	Mari-Ann Rimmel, Lona Päll, Piia Sandra Palm. Kuulajana oli kohal ka Reeli Rimmelgas.
06.10.2025	Karja khk, Oitme k.	Oitme allika inventeerimine, intervjuu [REDACTED], telefonivestlus [REDACTED], [REDACTED], Oitme Saare allika ehk Oitme teise silmaallika otsimine Telefoniintervjuu [REDACTED] allikatest ja pühakohtadest, sh Öeste Hallikivist	Lona Päll, Elo Liiv, Mari-Ann Rimmel
07.10.2025	Karja khk, Mujaste k.	Mujaste silmaallika inventeerimine, intervjuu [REDACTED] ja [REDACTED]	Lona Päll, Mari-Ann Rimmel
08.10.2025	Karja khk, Selja k.	Tika Selja ohritammede mõõtude täpsustamine, lisafotod	Lona Päll

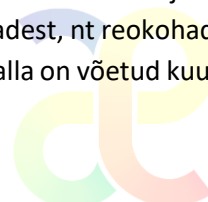
Kuupäev	Khk, Küla	Tegevus: objektide otsimine, inventeerimine, küsitamine, intervjuud, majutuskoht vms	Osalejad
09.10.2025	Karja khk, Triigi k.	Vigala Sassi männisalu külastamine, intervjuu Elo Liivaga, kontaktide vahetamine	Lona Päll, Mari-Ann Remmel
10.10.2025	Karja khk, Murika k.	Murika Kalevi kivi inventeerimine Telefonivestlus [redacted] Õeste k. Kerkusaadu lokaliseerimiseks Telefonivestlus [redacted] Pikem telefoniintervjuu Õeste k.-s elava [redacted], sh Hiievälja kohtadest, märkmed, täpsustused	Lona Päll, Mari-Ann Remmel
11.10.2025	Karja khk, Roobaka ja Hiievälja	Roobaka Läätsa allika otsimine, Hiievälja Hiiemäe inventeerimise andmete täpsustamine, lisafotod Vestlus [redacted] Metsküla raamatukogus, kontaktide otsimine Telefonivestlus ja kirjavahetus Roobaka külavanema [redacted]	Lona Päll
12.10.2025	Karja khk, Roobaka k.	Roobaka Läätsa allika inventeerimine, intervjuu [redacted]. Telefoniintervjuu ja meilivahetus [redacted] ja [redacted] Liiküla Metsa Varete lokaliseerimiseks. Telefoniintervjuud [redacted] Ratla k., ja [redacted], endise Ratla k. elanikuga.	Lona Päll, Mari-Ann Remmel



<i>Kuupäev</i>	<i>Khk, Küla</i>	<i>Tegevus: objektide otsimine, inventeerimine, küsitlemine, intervjuud, majutuskoht vms</i>	<i>Osalejad</i>
13.10.2025	Karja khk, Ratla k.	<p>Ratla Salu metsa inventeerimine</p> <p>Telefoniintervjuu [REDACTED] Liiküla Metsa Varete lokaliseerimiseks.</p> <p>Telefonivestlus ja meilivahetus [REDACTED] [REDACTED] Ratla pühakohtade teemal.</p> <p>Telefoniintervjuu [REDACTED] ja [REDACTED] ning endise metsaülema [REDACTED] Liiküla ja Asuka kohtade osas.</p>	Lona Päll
14.10.2025	Karja khk, Asuka k.	<p>Intervjuu Asuka küla inimestega: [REDACTED], [REDACTED] ja tema abikaasaga, samuti uuesti telefonivestlus [REDACTED].</p> <p>Asuka ohvrikivi inventeerimine, Asuka Liiküla Metsa varete koha otsimine maastikul</p> <p>Kirjavahetus Muinsuskaitseameti, metsafirma, külavanema ja kohalikega Läätsa allika teemal - allikas asub raiele mineva metsa alal, jagasin allikaga seotud infot osapooltele.</p>	Lona Päll
15.10.2025	Karja khk, Põitse ja Järise k.	Põitse Sakste allika juures käimine, uued fotod	Lona Päll
16.10.2025	Karja khk, Ratla k.	Ratla Salu mets, ülejäänud osade läbi käimine maastikul, fotod	Lona Päll

3 Tööde käigus ette tulnud probleemid, ettepanekud tulevasteks inventuurideks teistes piirkondades

Karja kihelkonnas on Maa- ja Ruumiameti looduslike pühapaikade kaardirakendusele kantud kümme kohta, ent käesoleva projekti käigus töötasime läbi teated, kirjanduse ja pärimuse enam kui 90 objekti kohta. Kohti on arvukalt ja Karja kihelkonnas on esinduslik valik erinevat tüüpi kohtadest, nt reokohad, hiie-, silma- jm tüüpi allikad, teeristid, mäed, puud, kivid, järved jne. Muinsuskaitse alla on võetud kuus looduslikku pühapaika.



Saaremaal, sh Karja kihelkonnas, on tehtud nii varasemalt kui ka möödunud sajandil arvukalt maaparandustöid, mistõttu on maapind ja keskkond olulisel määral muutunud. Enamik pärimusest on üles korjatud aga 20. sajandi algul või keskpaigas. Mitmest pärimusest ilmneb, kuidas nn pühapaigad on juba hävinenud (nt Nurme reohunnik, Metsääre hiie altar, ohvritamm Koiklas). Eriti on sellest olnud mõjutatud allikad, nt on möödunud sajandi keskpaigas toimunud maaparandustööde käigus kraavi sisse kaevatud Luulupe hiieallikas. Lisaks on aina väheneva loomade pidamise tõttu mitmed kohad kasvanud võssa, mistõttu kohtade leidmine ja nende alade piiritlemine on veelgi enam raskendatud (nt Luulupe hiierädi). Lisaks oli puuduliku info tõttu mitmeid kohti keeruline määratleda ja tuvastada, näiteks polnud pärimuse põhjal võimalik mitmeid kohti täpsemalt kui küla tasandil lokaliseerida (nt Karja ja Angla reokohad). Seetõttu jäid mitmed paigad oletuslikuks ning neid polnud võimalik inventeerida.

Leidus ka kohti, mis olid osaks suuremast kompleksist, kus mõned objektid võisid juba varasemast olla kaitse all (nt Luulupe hiieallikas). Sealjuures loobusime eraldi inventuuri tegemast Metsääre hiiekohas, kuna seal on juba kaitse alla võetud Metsääre ohvrikoht Hiis ja Hiietantsijate koht (reg-nr 12467) ja selle kohta on hiljuti MKA-le ekspertiisi esitanud Marika Mägi (2024/2025) ja Reeli Reinaus (2019). Töötades läbi pärimuse ja vastava kirjanduse, suheldes Mägi ja Reinausiga, leidsime, et eraldi meiepoolne inventuur ei ole mõistlik ressursside kasutamine.

Karja khk-s uurisime läbi 94 objekti, ent inventeerisime 21, mis tähendab, et ca 70 objekti said kül uuritud, nende kohta lisainfot kogutud jne, ent neid ei inventeeritud. Valdav osa neist objektidest olid vaimude nägemisega seotud kohad või varanduse leidmise pärimusega seotud kohad, nt terve kompleks selliseid kohti on Kirikumäed või Kullamäed või Templimäed. Arvatavate kalmekohtadega seostub samuti üleloomulikkude pärimust, mis võib, ent sageli siiski ei viita pühapaigale. Lisaks oli nimekirjas ka Saaremaale iseloomulikke reokohti, mis on praeguseks kadunud, meil õnnestus lokaliseerida üks selline koht - Nurme Reonõmm, ent teised jäid lokaliseerimatuks, sest sellist tüüpi paigad ei ole maastikul leitavad, kui nende kasutus on lõppenud. Lisaks võib öelda, et Karja kihelkonnas juba on kaitse all esinduslik valik pühakohti, sh Metsääre kompleks, mis tähendab, et meie inventuuri käigus uuritud kohad ongi sellised, mille osas info olnud lünklik või vastukäiv.

Tööde mahtu suurendas, ent omamoodi huvitava perspektiivi andis uute pühapaikade teke. Suuremad tuntumad komplekskohad nagu Metsääre hiiekoht või Hiievälja ja Roobaka külade vahel asuv Hiimägi/Niitamägi/Kaasikumägi on väga tuttav ümbruskonnas ja nende paikade lähedal asuvaid objekte tõlgendatakse sageli seoses pühaks pidamisega, isegi kui varasem pärimus selleks alust ei anna. Näiteks Roobaka külas on pärandkultuuri kaardile kantud mitmeid energia- ja ohvrikive ning märgitud ära suured tammed kui võimalikud hiieammade järeltulijad. Mõnel juhul on uute kohtade teke olnud seotud turismiteenuse pakkumise või perekondlike rituaalidega, nende järgi on ilmselgelt vajadus. On oluline kontrollida, mis nende kohtade taga on, isegi kui nad arhiiviallikes ei kajastu – kas varasem teadmine sama küla elanikelt või tahe luua uut paika või tõlgendust. Uueks ja oluliseks looduslikuks pühakohaks võib pidada ka Triigis asuvat Vigala Sassi Männisalu hiis-dendroparki, mida külastavad huvilised laiemalt. Männisalu hiie ja kultusplatsi varasema aktiivse kasutuse kohta on väga palju erisugust infot. Välitööde raames käisime seal 9. oktoobril ja tegime fotosid ning märkmeid, sest ehkki paik pole ajalooline looduslik pühapaik, on sealne maastik kiirelt muutuv ning suhestumine selle paigaga eeskätt pärast aktiivse kasutamise lõppu on potentsiaalselt oluline uurimisteema tulevikuks. Intervjuudest selgus, et Vigala Sassi õpetused või otsesuhtlus temaga on mõjutanud mitmete Triigi, Leisi ja Roobaka kandi pärimuskultuuri või turismiga tegelevate inimeste tõlgendusi pärandmaastikust.

Omajagu keeruline oli kihelkondade ja külade piirialade objektide käsitlemine, kusjuures pühapaigad asetsevad tihtipeale just piiridel, Põitses on lisaks allikatele nt Udise Liiv ehk Põitse ja Põitse mägi,

Vareseselj (vaimudekohad ja luude leidmise kohad). Näiteks Karja khk ja Mustjala khk piir on Põitse küla juures olnud muutlik, st Põitse küla piirid on muutunud, ja ta on kuulunud Karja khk alla. Näiteks Põitse allikad, mis ametlikult kuuluvad Mustjala khk alla, on nii TÜ arheoloogia osakonna arhiivi, Eesti Keele Instituudi kui ka Eesti Rahvaluule Arhiivi kogude juures olnud Karja khk all. Nende kahe kihelkonnaga töötades peaks kindlasti igaks-juhuks vaatama ka kõrval-kihelkonna teateid.

4 Ettevalmistustöödele, inventuuridele ja järeltöödele kulunud aeg

Ettevalmistustööd (arhiivitööd): kokku 183 tundi.

Välitööd koos teabepäevaga ja ettevalmistusega: 150 tundi.

Järeltööd (aruannete kirjutamine, objektide ja piiride kandmine kaartidele): 80 tundi.

Kokku: 413 tundi.

5 Ülevaade töö tulemuslikkusest

5.1 Uurimise all olnud kohad

Eeltööde käigus eristasime esialgses nimistus Karja kihelkonnas kokku umbes 90 kindlat, võimalikku ja oletatavat pühapaika (nende seas eraldi arvestatuna komplekside hulka kuuluvad üksikobjektid/toponüümid ja kompleks tervikuna eraldi, samuti loodus- ja muinsuskaitsealused paigad, hävinud paigad, kaartidelt leitud paigad). Paigad said külapõhised kohakoodid.

Neist 21 sai projekti käigus maastikul inventeeritud ja kaardistatud;

ca 5 paiga puhul võiks lisainfot saades veel potentsiaali olla;

ca 15 pühapaika on hävinud, pöördumatult/suures ulatuses kahjustatud või jäänud leidmata puuduliku, tõenäoliselt kaduma läinud info tõttu.

Leiti üks arhiivandmetes, trükiallikes või kaartidel kajastamata paik – Roobaka hiiekoht Kuuma talu maal (maatükk oli talust eraldi heinamaa), mis selgus alles välitöödel kuuldud info põhjal. Oli ka kohti, mis ilmsid küll varasemast materjalist, ent alles välitööde käigus, näiteks Asuka Alaniidi mägi ja ohvrikivi või Liiküla Metsa Varete – neid kohti oli kirjeldatud kihelkonnakirjelduses ja info ei kajastunud kusagil mujal. Asuka ohvrikivi õnnestus leida tänu kohaliku elaniku infole, kes kivi kätte juhatas, kihelkonnakirjelduses oli seda vaid napilt mainitud.

Mõni üksik koht sai lokaliseeritud ja inventeeritud ka oletamisi, ajaloolise või uuema kaardiinfo ja maastikulise tõenäosuse põhjal, ilma pärimuse või kohalike inimeste kinnitusega (näiteks Süllaniidi allikas Nurme tuletõrjeveevõtukohal). Valdavalt aga on kõik inventeeritud kohad saanud kinnitust mitmest allikast ja pärimus või teadmine, mis neist kõneleb, viitab selgelt ajaloolisele looduslikule pühapaigale.

Kunagisteks sakraalseteks kompleksideks (suuremateks aladeks mitme objektiga, mis võisid olla omavahel seotud või kuuluda kokku) võib lugeda järgmised kohad/alad:

- 1) Hiievälja Hiemägi, ohvritiik ja tammed,
- 2) Luulupe hiieallikas, hiierädi ja hiiepõld,
- 3) Metsääre hiiekoht,
- 4) Nurme teerist ja reonõmm ning Süllaniidi allikas.



Töö käigus oli abi kogumikust "Saaremaa: maadeteaduslik, majanduslik ja ajalooline kirjeldus" (1934), kogumikust "Saaremaa ja Muhu muinasjäänused" (1924), "Sest ümmargusest maailmast. Laia maailma." (G. Ränk, 2010), "Pildikesi Karja kihelkonnast" (A. Trei, 2011), teabepäeva korraldamisest, kohalikega vestlemisest, teiste töörühma liikmetega infovahetusest.

5.2 Varasemast kaitse all olevad kohad

Kuus püha paika on Karja kihelkonnas juba **muinsuskaitse all**:

- 1) Mus_Ohvriallikas Silmaallikas / Rahaallikas, Reg-nr 12518,
- 2) Krj_Luulupe_01, Ohvriallikas Hiieallikas, Reg-nr 12469,
- 3) Krj_Ratla_01, Ohvrikivi Tondikivi / Kuradikivi, Reg-nr 12480,
- 4) Krj_Mätja_01, Kultusekivi, Reg-nr 12470,
- 5) Krj_Metsääre_01, Ohvrikoht Hiis, Reg-nr 12467,
- 6) Krj_Metsääre_02, Ohvrikoht Hiitantsijate koht, Reg-nr 12468.

Üks püha paik on **looduskaitse all**:

Krj_Nurme_02, Süllaniidi allikas, KLO9137016.

Üks püha paik on **topeltkaitse all**:

Krj_Ratla_01, Ohvrikivi Tondikivi / Kuradikivi, KLO9701200.

5.3 Pärandkultuuri objektid

Maa- ja Ruumiameti pärandkultuuri kaardirakendusele olid juba kantud järgmised (kaitseta) püha paigad:

- 1) Hiievälja, Ansu ohvrikivi 403:KIV:013,
- 2) Hiievälja, Hiiemäe ohvritiik 403:KUL:004,
- 3) Hiievälja, Hiiemägi 403:KUL:003,
- 4) Koikla, Tooruse mägi 714:KON:004,
- 5) Metsküla silmaallikas 403:ALL:003,
- 6) Murika Kalevi kivi 403:KIV:008,
- 7) Nurme, Reonõmm 403:RIT:002,
- 8) Nõmme, Suurkivi, 403:KIV:012,
- 9) Pamma, Reonõmme ohvrikoht, 403:RIT:002,
- 10) Pamma, Süllaniidi allikas / Reonõmme tuletõrje veevõtukoht, 403:TTV:002,
- 11) Pamma, Viie allikas (Viia allikas) 403:ALL:004,
- 12) Roobaka, hiitammed (vanade järeltulijad) 403:HII:003,
- 13) Roobaka, ohvrikivi 403:KIV:006,
- 14) Roobaka, ohvrikivi 403:KIV:007,
- 15) Roobaka, hiiekelder 403:KUL:001,
- 16) Roobaka, negatiivse energia kivi 403:KIV:003,
- 17) Roobaka, positiivse energia kivi 403:KIV:004,
- 18) Roobaka, Tarkusekivi (Ennustusekivi) 403:KIV:005,
- 19) Selja, Tika ohvritammed 403:HII:001.

5.4 Maa- ja Ruumiameti looduslike püha paikade kaardirakendusele kantud objektid

Looduslike püha paikade kaardile olid Karja kihelkonna alal juba kantud:

- 1) Krj_Metsküla_01, Metsküla silmaallikas,
- 2) Krj_Pamma_01, Viia allikas,

- 3) Krj_Luulupe_01, Hiieallikas,
- 4) Krj_Selja_01, Tika Ohvritammed,
- 5) Krj_Ratla_01, Tondikivi,
- 6) Krj_Metsääre_01, Ohvrikoht Hiis,
- 7) Krj_Metsääre_02, Ohvrikoht Hiietantsijate koht,
- 8) Krj_Metsääre_05, Hiimets,
- 9) Krj_Hiievälja_01, Hiiemägi,
- 10) Krj_Hiievälja_02, Hiemäe ohvritiik.

6 Üldine hinnang kohalikele oludele, rahvastiku järjepidevusele ja teadmistele pühapaikadest

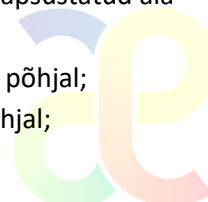
Karja kihelkonnas on palju metsa- ja soostunud alasid. Põliskülasid on palju, kuid aina vähem on põliselanikke ja nende arvelt enam suvitajaid ning suvilaid. Kohalikku pärimust teatakse, kuid paljud kohalikud ise toonitavad, et nad teavad vähe ja pärimuse kogumisega on hiljaks jäänud. Korduvalt viidatakse oma esivanematele, kes teadnud rohkem. Enamikul pole pühapaikadega mingit oma sidet, kuid leidub ka üksikuid erandeid (nt Metsküla silmaallikas või Mujaste Silmaallikas, mis on perepärimuses olulisel kohal ja ka külas laiemalt teada). Mitmed pühapaigad on leidnud sekundaarse kasutuse (nt Luulupe allikas või Hiievälja Hiemäe ohvritiik loomade- ja inimeste veevõtukohana). Palju viidatakse kohalike poolt ka maaparandustöödele, mistõttu näiteks mitmed allikad on kokku kuivanud või sootuks kadunud.

Teisalt, kohalike huvi ajalooliste looduslike pühapaikade vastu on suur ning seda näitas ka teabepäeval osalenute arv ja osaliste aktiivne osavõtt ettekannetele järgnenud arutelust. Suur huvi väljendub ka uute tõlgenduste ja uute kohtade tekkes – näiteks külades nagu Roobaka, kus on aktiivne küla ajaloo uurimine, tõlgendatakse aktiivselt ja julgelt ka ajaloolist pärimust.

Külade elanikkond, sh põliselanikkond on erinev. Näiteks kihelkonna põhjaosas ehk Leisi, Roobaka, Õeste ja Nihatu piirkonnas on palju aktiivseid koduloohuvilisi elanikke ja turismiettevõtjaid. Teisalt näiteks kihelkonna lõunaosa, nt Ratla, Räägi, Tiitsuotsa, Selja kandis on põliselanikke vähem, Täatsi küla on täiesti tühi nii taludest kui elanikest. Sestap on töö, mida lokaliseerimiseks teha oleme saanud, olnud ebaühtlane, sest mõnes külas on alles põliselanikke või elanikke, kelle vanemad või vanavanemad on samas paigas elanud. Ja mõnes on külas tehtud ka koduloouurimusi, vahest nt Roobaka puhul ka turismi arendamine on motiveerinud inimesi pärimust otsima ja tõlgendama, ka uusi kohti looma. Kui Roobaka-Hiievälja piirkonnas oli kümneid soovitatud kontakte ja seda enam lokaliseeritud ja inventeeritud paiku, siis nt Ratla külas oli väga vähe põliselanikke või vanemaid elanikke, kes oleks osanud juhatada. Täatsi küla on täiesti tühi, pole talusid ega elanikke märgitud juba 2010 seisuga ja Ratla inimesed ka ei tea, sealsed kohad jäid seega suuresti lokaliseerimata.

7 Inventeeritud kohtade nimestik

- 1) Krj_Asuka_01 **Asuka ohvrikivi** - leitud teade kihelkonnakirjeldusest, selle põhjal küsitletud kohalikke, kes aitasid paiga inventeerida;
- 2) Krj_Hiievälja_01 **Hiievälja Hiiemägi** - lokaliseeritud arhiiviallikate põhjal ja täpsustatud ala piire maastikul ja pärimuse ning kaartide abil;
- 3) Krj_Hiievälja_02 **Hiievälja Hiemäe ohvritiik** - lokaliseeritud arhiiviandmete põhjal;
- 4) Krj_Hiievälja_01 **Hiievälja Ansu ohvrikivi** - lokaliseeritud arhiiviandmete põhjal;



- 5) Krj_Luulupe_02 **Luulupe hiierädi** - lokaliseeritud arhiivandmete põhjal ja täpsustatud maastikul koos kohalike abiga välitöödel;
- 6) Krj_Luulupe_03 **Luulupe hiiepõld** - lokaliseeritud arhiivandmete põhjal ja täpsustatud maastikul koos kohalike abiga välitöödel;
- 7) Krj_Metsküla_01 **Metsküla Silmaallikas** - lokaliseeritud arhiiviallikate põhjal, selle objekti kohta kogutud ka palju lisainfot ja vanu fotosid;
- 8) Krj_Mujaste_02 **Mujaste Silmaallikas** - lokaliseeriti arhiiviallikate põhjal ja kohalike abiga;
- 9) Krj_Murika_01 **Murika Kalevi kivi** - lokaliseeriti arhiiviallikate põhjal;
- 10) Krj_Nurme_03 **Nurme reonõmm** - lokaliseeritud arhiivandmete ja pärandkultuuri kaardi põhjal;
- 11) Krj_Nurme_02 **Nurme Süllaniidi allikas** - lokaliseeritud arhiivandmete põhjal ja täpsustatud maastikul välitööde käigus;
- 12) Krj_Nurme_01 **Nurme teerist** - lokaliseeritud arhiivandmete põhjal ja täpsustatud maastikul;
- 13) Krj_Nõmme_01 **Nõmme Suurkivi** - lokaliseeritud arhiivandmete ja pärandkultuuri kaardi põhjal;
- 14) Krj_Oitme_01 **Oitme Silmaallikas** - lokaliseeriti arhiiviallikate põhjal ja kohalike abiga;
- 15) Krj_Pamma_01 **Pamma Viie allikas** - lokaliseeritud arhiivandmete ja looduslike pühapaikade kaardi põhjal, täpsustatud maastikul;
- 16) Põitse_04 **Põitse Sakste allikas** - lokaliseeriti arhiiviallikate põhjal;
- 17) Krj_Ratla_02 **Ratla Salu mets** - lokaliseeriti arhiiviallikate põhjal, koha piiritlemisel olid abiks vanad kaardid ja pärimus;
- 18) Krj_Roobaka_03 **Roobaka hiiekoht** - lokaliseeriti ainuüksi välitöödel kuulnud info abil;
- 19) Krj_Roobaka_01 **Roobaka hiietammed** - lokaliseeriti pärandkultuurikaardi andmete põhjal ja välitöödel kohalikelt kuulnud info kaudu;
- 20) Krj_Roobaka_02 **Roobaka Läätsa allikas** - lokaliseeriti kohalike inimeste abiga;
- 21) Krj_Selja_01 **Selja Tika ohvritammed** - lokaliseeriti arhiiviallikate põhjal.

8 Kohad, mida ei õnnestunud inventeerida

8.1 Lisauuringuid vajavad/ebamäärased kohad

Aru, Aru linnamägi/Valge Kadri mägi - teadmine linnamäest tuli arheoloogiateadetest, pärimus nimetab sama kohta ka "Valge Kadri mäeks" ja kõneleb, et sinna olevat keegi Kadri maetud. Pühaks pidamise kinnitust ei saanud ei eelnevast pärimusest ega ka koha peal Aru, Õeste, Veske, Roobaka jt lähikülade inimestelt küsides.

/.../pere seletas, et tl. nimel kalmuga midagi pistmist polevat, see tulevat end. omaniku nimest. Valge Kadri mäele olevat kunagi keegi Valge Kadri maetud. Asi jäi selgusetuks, kuna inimest, kes asjast lähemalt teadma pidi, polnud kodus. Mäel hauda tunda pole. AK Krj: KK, Leinbok 1922, 116 -118 (4)

Veske külas Jaagujaani ja Kalmu kohtade vahel on lepiku all kõrgem koht mida Valge Kadri mäeks nimetatakse. See on peaaegu kõik see kõrgem seljandik, mis kahe koha vahel on, asub kahe sügavama veeaugu vahel ja on umbes 300 meetert pikk. Seda mööda käisime ikka Kalmul, kui pisikesed olime. Sii olle vanal allil katuki ajal üks Valge Kadri nimeline naine ää surn (pag. 70) kes sõnna künka pääle olle maha maetud. Vana rahvas teab, et sii olle üks Valge Kadri nutukivi ja nee kaks veeauku, mis mõlemal pool mäge on, nimetakse Valge Kadri

nutuaukudeks. ERA II 231, 809/10 (64) < Karja khk., Leisi v., Veske k., Jaani t. - Olev Jõgi < Leeni Jõgi, 52 a. (1939)

On piklik kõrgem koht Aru krjm. põhjaosas, mil ei ole järske ääri, mille ümbrus on täis kiviraune. EKI KK: (Krj: Linnamägi 933823)

Aruste, Jaanikiriku saar - selle koha kohta oli vaid üks teade ja see ei olnud lokaliseeritav, ja "kiriku" viite tõttu küsisin selle kohta kõikidelt oma kontaktidelt, pühadusele või üldiselt pärimusele või teadmisele viitavat infot ei saanud, enamik ei teadnud paika. Praeguse info kohaselt pole põhjust paika pühapaigaks pidada, aga koha lokaliseerimiseks sain siiski infot: Ehkki andmebaasis Koobas on koht Aruste küla alla pandud ja Eesti Keele Instituudi teates mainitakse samuti Aruste küla, ei asu Saarusoo tõenäoliselt Aruste küla piirides. Nihatu küla elanik Aivo Adam viitas, et Saarusoo on mitte Aruste küla juures, vaid Suur-Pahila ja Roobaka piiril, jäädes Jaani khk ja Karja khk piirialale. Ka teade mainib Jaani kirikut. Seega koht pole mitte Karja khk Aruste külas, vaid Aruste maadel, mis on külast eemal.

Jaanikiriku saar. On kõrgem koht Saarusoo põhjaosas. Ei ole Jaani kiriku, vaid Aruste küla päralt. EKIKN krj eki1 a-j [145] (933047) < Karja khk, Aruste k – T. Kaljo (1933)

Asuka, Alaniidi mägi - paiga kohta on vaid üks teade kihelkonnakirjelduses, rahvas kartvat seda, ent muud pärimust ei arhiiviallikatest ega välitööl välja ei tulnud. Küll aga õnnestus lokaliseerida ohvrikivi, mida teates mainitakse (vt Krj_Asuka_01 Asuka ohvrikivi) ja mis võiks olla ka koha oluliseks pidamise põhjuseks. Kivi ise ei olnud mäel, vaid üle tee Sagori talu heinamaal. Ohvrikivi õnnestus leida kohaliku mehe [redacted] abiga, ja see jäi tõepoolest üle tee ja Sagori talu maadele. Ent Alaniidi mägi ise ei saanud välitööl konkreetselt lokaliseeritud, läänepoolne osa teest oli kõrgem ca 400 m pikkuselt, ja kõrgeim osa jääb hoopis lõuna poole – ent see läheks vastuollu pärimuses kirjeldatuga, et kivi oli mäest üle tee. Ka ei lisandunud Alaniidi mäe kohta pärimust, seda kohanime ei teatud.

1. Jungi Mss 173 mainitakse Asuka külast ½ versta Mustjala poole olevat Alaniidi mäge, mida rahvas kartvat. Kohta kardetakse tõesti praegugi, kuna inimesed väga ebausklikud. (vrdl "Silma hallik" lk 94). "Alaniidi magi" on kõrgem läänepoolne teeäär, suurte kividega kaetud. Midagi kalmesarnast sääl siiski ei ole. Teisel poole teest on Saguri talu heinamaa. Sääl üteldi üks ohvrikivi olevat, mis aga kontrollimata jäi. Vast on see kartuse põhjuseks? AK Krj: KK, Leinbok 1922, 116 -118 (1)

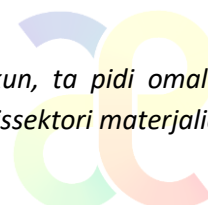
Asuka, Tõllu naise kerisekivi- kivi on hästi teada ja sellega on seotud hiiumuistendid, aga pühaks pidamisega seotud pärimust ei ole ei arhiiviallikates ega tulnud välja ka intervjuudes.

Tõllu naise kerisekivi

Puniku randas, Mustjala maanteelt on näha, kui Asuka külast läbi minna, on üks suur kivi. Tõllu naine on selle tahtnud omale kerisekiviks viia, aga põllepaelad olid katki läinud ja kivi oli sinna maha kukkunud. RKM II 86, 304 (8) < Kingissepa raj., Metsküla k/n., Murika k., Põllu t. < Metsküla [Karja] — E. Liiv < Eduard Alle, 54 a. (1959)

Suure Tõllu naise põllekivi

Puniku randas on suur kivi, see old Suure Tõllu naise põlle seest kukkun, ta pidi omale saunakerist tegema. Eesti NSV TA Keele ja Kirjanduse Instituut, Keeleuurimissektori materjalid MT < Leisi v., Metsküla — M. Must < M. Vahu, 76 a



Hiievälja, Rootsi kuningate peiduurkad - asuvad Hiievälja Hiiemäel Krj_Hiievälja_01, mis on inventeeritud, aga peiduurkad ise ei ole seostatavad pühaks pidamisega ega ohverdamise vms kombestikuga. Nendega seotud pärimus on siiski lisatud Hiiemäe materjali juurde pärimuse lisafailis.

Jõiste (või Mujaste) Libistamise kivi - kivi kohta on üks teade, selle järgi pole paik lokaliseeritav. Küsisime kõigilt kontaktidelt ka välitööl, aga uut infot ei lisandunud.

Libistamise kivi

Suur kivi mere ääres Jõiste ja Mujaste küla vahel Karja khk-s. EKIKN krj eki2 I [137] (937689) < Karja khk, Paaste k – TPedl üliõpilased (1990)

Koikla, Ahlupõldetagune, pole otseselt pühapaigaga seotud pärimus, ilmselt tegemist kalmega, kus vaime nähtud;

Põlde külas Ränga talu lähedal asub kasesalu, mida kutsutakse ahlupõldetaguseks. Vanasti oli sääl ikka vaime nähtud. Kord tulnud üks mees ahlupõlde tagant läbi, kui äkki näind, kuda üks valges riides naine seisnd tee ääres ja teinud hirmust häält. Mees kohkund kohe nõnda ära, et ei julgenud enam sealt läbi minna. Ka teised on näind sääl selliseid vaime. Mõnikord olevat seal ka öösiti tuld nähtud, mis seal suurelt põlenud. ERA II 230, 33 (19) < Karja khk., Pärsama v., Põlde k., Puiesti t. < Karja khk., Pärsama v., Metsaääre k., Täätsi t. - Manja-Emilie Rasu, Koikla algkooli õpilane < Jüri Tamm, 65 a. (1939).

Koikla, Katkumatus Kabel, pole pühapaigaga seotud pärimust, tegu katkuhauaga;

Titevarest natuke maad Koikla poole minnes algab Koikla küla karjamaa, see koht kutsutakse "Kabeliks". Sinna on katku ajal surnuid maetud. Koiklast Jurna Hendrik vedanud paari härgade vankriga külast surnuid "Kabelile". Vankri kehad laotud külas surnuid täis, Hendrik istunud ise otsa, pannud torupilli palge ise mänginud. "Eest ära hiirakad, alt ära harjakad. Las tulla turjakad Koikla küla küürakad." Kui juba viimase koormaga augu äärele saanud, siis kukkunud ise ka maha ja surnuks. Siis pandud mees kõige torupilliga auku ja aetud mullaga pealt kinni. Sest saadik jäänud katk seisma. Nimetatud kohas on ka öösiti vaimusid nähtud ümber kolamas. Ka tuleb sealt kaevates surnu luid välja, mõnel on alles juuksed pea kondi küljes kinni. ERA I 6, 364 (5) < Karja khk., Pärsamaa v., Räägi k. - Maimu Kull, Koikla algkooli õpilane < Johan Ratas, 60 a. (1939).

Koikla, Rambamägi, pole otseselt pühapaigaga seotud pärimus, tegemist pärimuse põhjal loomade matuse kohaga;

Põlde külas Pärsama vallas Kasemäe karjamaal asub kõrgustik, mida kutsutakse „Rambamäeks“. Nime on ta saanud sellest, et sinna on maetud surnud loomi kui ka nähtud vaime. ERA II 230, 32 (17) < Koikla algkool < Karja khk, Pärsama v, Põlde k, Puiesti t < Metsaäärne k, Täätsi t – Marja-Emilie Rasu, s 02.02.1924 < Jüri Tamm, 65 a (1939).

Koikla, Toorusemägi, ei ole otseselt pühapaigaga seotud pärimust. Koht kantud pärandkultuuri kaardile (714:KON:004);

Arheoloogiateate [AK Krj: J (teade: Lõugas 1979, 20. apr)] järgi: *Seal käidud Toorust tegemas, mida see tähendab, teataja ei mäleta;*



AK Krj: J (teade: Lõugas), Lõugas küsitles 25. aprillil 1974. Koikla kl elanikku 1894. a snd Liidia Mändlat, et saada selgust Kalmutänava, Torusemäe ja Tammeseljämäe kohta. Kalmutänav likvideeriti suure maantee rajamise ajal, temast on järele jäänud vaid väike nukk. Torusemäe nimi on Mändla sõnul nime saanud sellest, et üks Toruse pere oli suure maantee ääres, Tammeseljämägi aga olevat Eesti ajal veel loomade surnuaed olnud.;

F. Leinbocki/Linnuse 1922. aasta aruandes lk 31, 33 kirjas kui "Tõruse mägi".

Liiküla, Metsa Varete - Selle paiga kohta on teade kihelkonnakirjelduses, pärimuses paiga kohta infot ei ole. Kihelkonnakirjeldusele oli lisatud skeem, aga see illustreeris paika ennast, ega ei võimaldanud paika laiemas maastiku kontekstis lokaliseerida. Paiga lokaliseerimiseks välitöödel tegime märgatavaid pingutusi, küsitlesime Liiküla/Asuka inimesi [redacted], Peeter [redacted] ja Karjalasma metskonna endist metsaülemat [redacted] ning [redacted] ja [redacted] ning [redacted], kes neis metsades käinud/töötanud on. [redacted] aitas kaardil näidata praeguseks hävinud Metsa metsavahikoha ja kirjeldas üksikasjaliselt ümbrust. Käisime ka 14.10.2025 maastikul, metsavahikoht, selle juures oja, noor kuusik jm kirjeldatu olid leitavad, ent kihelkonnakirjelduses kirjeldatud maastikupilti varede osas ei avanenud - metsa all endisest talukohast ümbruses oli üksikuid (pigem väiksemaid) kive, kuid varesid ei olnud. Ka [redacted] ja [redacted], kes varasemalt metsavahikoha juures käinud olid, ei olnud kindel varede osas ega mäletanud neid. Võimalik, et vared jäid metsavahikohast rohkem lääne poole ja ei olnud seega nende lähedal, ent sel juhul napib võimalusi neid tõsikindlalt lokaliseerida. Metsavahikoha umbkaudne asukoht on XY: 6493262.52, 409568.36; BL: 58.569949, 22.445692

"Metsa varete" Asukalt. Karja kihelkonna äärmise N-W [loode] nurgas, Liikülla kuuluvaist pea mere kaldal olevaist "Punniku" taludest u 1 verst S-E? [ebaselge] poole "Metsa" nimelise metsavahi koha lähedal, Karja ms metsa ja Punniku t karjamaa piiril. Rahvasuus kutsutakse kohta "Metsa varete". Kirjeldus: Metsa idapoolsel äärel, vastu Punniku t. karjamaad, kuhu maapind järsult u. 3/4 mtr?? [kolmveerand meetrit] langeb, on väike rohune lagedndik, u 130m pikk ja 60 mtr lai, savika ja soomullase pinnaga. Sel lagendikul on kaunis tihedalt u 20 kivirauna, ümmargused, 4-10 mtr., lõbimõõduga ½ mtr kõrged. Raunade keskel kasvavad suured pärnad, sarapuud jt. Üks raun näib lõhutud olevat, kivid korratult segamini löödud. Väiksemad raunad jätkuvad veel ka metsa all, metsavahi poja teatel kuskil ligi Liiküla Kõue tl heinamaani. Lagendikust põhjapool oleval raiesmikul on ka paar kivirauna. Sääl leidub ka mitu vana kivitara jalga. Metsa vareteks kutsutakse õieti ainult raunadega lagendikku. Elanike arvates olla säääl põldolnud, kust kivid "varetesse" korjatud. Teisal kõneldi, et M. varetel varasemalt arstimas käidud. Lähemalt midagi ei teatud. Leitud pole "Metsa varete" midagi Vast 20 aastat tagasi käinud Kuressaarest keegi kalasuitsejata Laos? Säääl varandusi otsimas, ei olla aga tema enese tõendusel midagi leidnud, nagu Punniku tl-s räägitakse. Kohalised elanikud ei olla vara otsimas käinud. AK Krj: KK, Leinbok 1922, 71 -72

Lõpi, Kabeli koht - selle paiga kohta ei ole pärimust, on vaid kohapunkt kohanimekaardil, Nigula t. juures, 300 m edelas Kivikalmost "Tammeseljämägi". Võimalik, et tegemist on kalmekohaga, ent miski ei viita pühakohale, välitööl infot ei lisandunud.

Metsaääre, Hiideallikad/Hiiesoo, jääb kaitse alla võetud Ohvrihiie alla, pärimuse järgi allikad kuivanud maaparandustööde tõttu;



Hiideallikad

Allikad end. Pärsama valla Krj khk Metsaääre küla Hiie talu territooriumile jäävas ohvrihiies. Kuivanud maaparandustööde tagajärjel. EKIKN krj eki2 a-I [212] (936223) < Karja khk – T. Kaljo (1933);

Hiie soo

Soine maa-ala end. Pärsama valla Krj khk Metsaääre küla Hiie talu territooriumil. EKIKN krj eki2 a-I [219] (936237) < Karja khk – T. Kaljo (1933);

Hiiesoo

Asund. ja Metsaääre k. soine krjm. On Hiie jõe ja Tõmbi männiku vahemaal. Selle osad on: Kadarik, Hiis, Künkudepealne. EKIKN krj eki1 a-j [122] (933001) < Karja khk, Hiievälja k – T. Kaljo (1933).

Metsaääre, Hingelõuka mägi, pärimuse järgi pole ajalooline looduslik pühaik, pigem viitab võimalikule kalmekohale ning ilmselt sama, mis Hingelõve nurk;

Hingelõuka mägi

On hiie karjamaa loodeosas. Nime olevat sellest saanud, et seal oli üks lõualuu, mis karjunud. EKIKN krj eki1 a-j [135] (933027) < Karja khk, Koikla k – T. Kaljo (1933).

Metsaääre, Hingelõve nurk, pärimuse järgi pole ajalooline looduslik pühaik, pigem viitab võimalikule kalmekohale ning ilmselt sama, mis Hingelõuka mägi;

Hingelõve nurk

Koikla külas Pärsama vallas asub küla otsas üks nurk, mida kutsutaks „hingelõve nurgaks.“ Seal olevat vanasti nähtud vaime ja ka leitud vanu esemeid mullast. Kuhu need jäänd on sellest ei teata. ERA II 230, 34/5 (22) < Karja khk., Pärsama v., Põlde k, Puiesti t. < Metsaäärne k., Täätsi t.– Marja-Emilie Rasu, s. 02.02.1924, Koikla algkooli õpilane < Jüri Tamm, 65 a. (1939).

Metsaääre, Ohvikivi/hiiekivi, jääb kaitse alla võetud Ohvrihiie alla (Reg-nr 12467);

Metsalõuka järv olnud kunagi, kust algas Kulli jõgi. Hiiearus hiielepad, hiiekivi, Penimägi. Penimäele raha maetud. EFA II 4, 481/2 (1) < Karja khk, Leisi vanadekodu < Metsaääre k, Metsalõuka t – Mall Hiemäe < Juuli Tamm, s 1908 (1995);

Metsalõuka talu – see on mu oma kodu. Aga seda järve – Metsalõuka järve seal enam ei ole. Oli suur järv. Kui keegi küsis, kui suur järv on, siis ütlesime, et nii suur järv, et kohe laevad sõidavad. Aga see oli neoke, et ikka mitmest kohast kees. Sellest algas ju jõgi. Ikka kutsuti Kulli jõgi. See oli Metsaääre ja Triigi vahel see piir. Hiiearu oli ka Metsaääre karjamaa. Üheskohas hiide all oli ükskord üks lepp, millel oli seoke lipakas juures. See pidi seoke lepp olema, kuhu hiied olla käidud ja eluaegas ikka ohverdatud. Hiidelepad olid seal kuskil olnud ja ohvikivi hiiekivi. Seal keske aru pidi ju midad suuremat tähtsamat kohta olema. Penimägi oli säääl Hiiearus, läks Koikla küla karjamaa vastu. See oli seoke kõrgem, see Penimägi. See on üsna kõrge. Aru poolt ta pole nii kõrge, aga sealt alla kui soo poole vaadata, siis olid küll kõrge – maad kohe madalal. Mõni räägib, et on kuulmisi kuulnud. Et Penimäel on raha peidetud seal pidi raha olema. EFA II 4, 481/2 (1) < Karja khk, Leisi vanadekodu < Metsaääre k, Metsalõuka t – Mall Hiemäe < Juuli Tamm, s 1908 (1995);

Koikla hiie pered. Tammemets, kivi.

Koiklas oli kaks lie peret. Muistse jutu järgi iis oli tammemets. Tammemets oligi iis. Paaris kohas (H) iis liignimi. Koiklas on mõned üksikud tammed veel, enne old tammemets. Seal on ohvrikivi alles. RKM II 55, 124 (1) < Põide khk, Orinõmme k, Niidi t < Karja khk, Täätsi k – Selma Lätt < Leida Ränk, 38 a (1956);

Metsaääre külas liearus, kus oli ennemuistne püha hiis ja seal nähti vanasti vaimu. Kord üks mees maganud lie kivi juures, kui üks hääl hüüdnud: "Mine ära!" Mees mõelnud, et näeb unes ja maganud edasi. Natukese aja poolest öeldud jälle: "Kuule ma ütlen, kui sa ära ei lähe, siis sul läheb halvasti!" Mees ei näinud vaatamise järele mitte kedagi enda lähedal olevat ja maganud edasi. Siis hüütud kolmandat korda: "Kuule ma ütlen sulle veel viimast korda, et mine ära." Nüüd hüppanud mees püsti ja siis ta alles näinud, et oli maganud rõngas mao peal. Mitmed on öelnud seal vaimusi näinud olevat, kes neid hoiatanud. Eriti on aga vaimu nähtud väikese valgekleidilise tüdruku näul. Arvatakse, et see tulle sellest, et sinna vanasti olle üks tüdruk ära tapetud, ja hiljem kivi alla maetud, millele hakatud ohverdama. Ka oli seal ennem ohvitamm. Kivi on praeguski seal. Arvatakse, et surnud tüdruku hing rändavat seal ringi. Ka mõeldakse, et lie-aru on saanud oma nime tüdruku nimest, kelle nimi olnud lie. ERA II 230, 30/1 (14) < Karja khk., Pärsama v., Põlde k., Puiesti t. < Karja khk., Pärsama v., Metsaääre k., Täätsi t. - Manja-Emilie Rasu, Koikla algkooli õpilane < Jüri Tamm, 65 a. (1939).

Metsaääre, Hiie velsand/Hiiepõld, pole pärimuse järgi ajalooline looduslik pühapaik, vaid nime saanud lähedal asuva ja juba kaitse alla võetud Ohvrihiie järgi;

Tätsi velsand

Tätsi pere põld. Selle idaosa kannab nime Hiie velsand. EKIKN krj eki1 t-ü [138] (935341) < Karja khk – T. Kaljo (1933);

Hiie põllud

Mõisamaade jaotamise taludele antud põllumaad Metsaääre külas end. Pärsama vallas Krj khk-s. Saanud nime muistse ohvrihiie ja Hiie talu läheduse järgi. Vt. ka Hiie talu. EKIKN krj eki2 a-i [218] (936235) < Karja khk – T. Kaljo (1933);

Hiiekurk

Kahe kõrgendiku vaheline kitsas jalgrada end. Pärsama valla Krj khk Metsaääre küla Hiie talu territooriumil. EKIKN krj eki2 a-i [215] (936229) < Karja khk – T. Kaljo (1933);

Karja khk. Koikla vallas ilusa Tõmpi männiku ääres kaks Hiie talu. Seal ilus kasemets olnud, mis ristiusu ajal hävitatud. Paar suurt kaska veel ainult Hiie talu aias. Tõmpi männikus hiis olnud. Pahilast tulnud hiis Hiiele. Sellest kõneleb ka laul. EKS 405, 739 < Karja, Aru v – Villem Mägi (1889).

Metsküla, Metsküla kabel - Metsküla (Metzekull) vana kabeliga on seotud vaimujutt (ERA II 231, 681 (4) < (1939)). Mihkel Soonlepa "Karja kiriku kroonika" andmetel on seal juures 1706. aastal ohverdatud. Kabel olnud ühenduses kalmekohaga. Pärandkultuurikaardil on Metsküla Luteri usu kabel 403:KUL:006, aga märgib uuema, kivist ehitatud kabeli kohta. Vana kabel, mille juures väidetavalt ohverdati, oli puust ja kabelit on mitmeid kordi taas üles ehitatud. Vt ka Anne Trei "Pildikesi Karja kihelkonnast", lk 307. Väidetav ohverdamise paik "kabeli juures", mida kroonikates märgitakse, ei ole lokaliseeritav ja pole aru saada, kas seal oli mingi eraldi

ohverdamiskoht või oli ohverdamine kabeli endaga seotud. Kabeli asukoht ise ei klassifitseeru looduslikuks pühapaigaks. Pärimuses ei ole ohverdamisest ega pühaks pidamisest juttu ja selle kohta ei lisandunud infot välitööl.

Ühekorra me tulime sakstega Karjalasmast tagasi. Oli juba umbes kesköö aegu, kui me Metsküla vahelt läbi sõitsime. Saime parati Metsküla kabelist tükk maad mööda tuln, kui ärra käskis tõlla seisma jätta. Tulime siis kõik tee pääle. Oli kottpime öö. Äkist me nägime, et Metsküla kabeli aknast kõik valged. Proua arvas, et külast üks ake vastu kirkgab kabeli akendele, aga ka tema äi uskus seda varsti änam, sest valgus oli jällegi sõuke iseäraline sinakas. Ka poln külas kellegil tuld näha. Ärra ja proua rääksid siis tükk aega oma keeli ja viimaks ärra ütles. „Sõidame edasi, see paljast sõuksed liikuvad vaimud.” ERA II 231, 681 (4) < Saaremaa Gümnaasium < Karja khk, Leisi v, Parasmetsa as, Uuemaa t < Karja khk, Laugu k – Olev Jõgi, s 9.01.1919 < Priidu Pärnapuu, 65 a (1939)

Mujaste, Silmakivi - vt ka Jõiste ohvrikivi/Kerisekivi, võib olla sama kivi. Kivi kohta on üks teade, selle järgi pole paik lokaliseeritav. Küsisime kõigilt kontaktidelt ka välitööl, aga uut infot ei lisandunud. Teates on öeldud, et kivi pole säilinud.

Silmakivi. Suur ohvrikivi Jõiste lähistel Karja kihelkonnas, nimi pärineb arvamusest, et kivi suurde looduslikku auku kogunenud vesi oli silmadele tervendava toimega, ei ole säilinud. EKIKN krj eki2 s [126] (939803) < Karja khk, Jõiste k – TPedl üliõpilased < Karl Unger, s 1904 (1990)

Mätja hiiekoht – andmed selgusid pärast välitööde lõppu. Varasemad arhiiviteated puuduvad. Koht vajaks täiendavat uurimist edaspidi.

Hiis Mätja küla Pärdi karjamaa taga olevat Hiie karjamaa, kus ka Hiieaavik. Sinna jõudvat Pärsamalt Külma poole minnes. Samas olevat ka allikas. Olga Lempi teada olevat Mätja küla tekkinud alles siis, kui mõis siin talupoegadele maad andnud, mitte ei olevat tegemist vana külaga. Võib lisada, et ka küla asend suure soo veeres viitab hilisele tekkele. (Mätja k, Aadu-Jürna t, Olga Lemp, snd 1927) - Inspeksioon Mätja külla Karja kihelkonnas Saaremaal, 28. aprill 2002. Marika Mägi.

Mätja linnamägi/ Koti mägi - Pärimust pole, arheoloogiakoht, arvatav(?) linnamägi, mille kohta ei õnnestunud välitööl infot juurde koguda.

Nõmme, Hall kivi, pärimuse järgi pole tegemist ajaloolise loodusliku pühapaigaga, kohalikuga kõneldes samuti mingit lisainfot ei ilmnenud ([REDACTED], Nõmme k);

Hall kivi

Nõmme küla keskel; Kõutsi ja Andruse pere värava taga "Hall kivi". Selle kivi juurest on leitud kivikerves ja kaks lihvimise kivi. 70 a. tagasi ajas Karja mõisa parun (Ress?) Andruse Jaen Rummu majast välja, kes siis selle kivi ääres elas. Nüüd olla veel mõnikord tuisuste öödega Jaani perekonnaga kivi ääres nähtud (jutt varem saadetud). ERA II 304, 516 (5) < Karja khk, Pamma - Oskar Grepp (1943).

Nõmme, Kabelimägi; pärimuse järgi pole tegemist ajaloolise loodusliku pühapaigaga, vaid matusekohaga, mida kinnitas üle ka kohalikult kuulnud info ([REDACTED], Nõmme k);



Kabelimägi

On Nõmme karjamaa põhjaosas. Sinna olevat katkuajal 1710. maetud surnuid. Jurna Nigulas vedanud paari hobustega surnuid välja ja ise on mänginud torupilli. Nigulas on matusel kukkunud hauda ja surnuks. Ta on maetud sinna ja torupill on pandud ta kõhule. EKIKN krj eki1 k [13/4] (933145/7) < Karja khk, Koikla k – T. Kaljo (1933).

Pamma, Kilemäed/Vanavalge mägi, Vanavalge on nimetus Kilemägede kõrgeimale künkale, kus vaime nähtud. Pärimus viitab pigem mingile matusekohale, F. Leinbocki/Linnuse 1922 aruande lk 115 järgi Vanavalge mägi on hoopis linnamägi;

Amara Anne koht, Vanavalge mägi, Kilemäed

Purtsa ja Tõrise külade vahel Purtsa soo ääres on Kilemäed, mis rahvajutu järge olla sõja aegu peitupaigaks oln vanal ajal. (Kõik jutud varem saadet.) Kõige kõrgem kungas Kilemägedest on Vanavalge mägi, mille juures ka tondi- ja vaimunägemised juhtunud. Kujult on Vanavalge mägi hobuseraua kujuline liivamägi. Väljaspoolt järsema ja seespoolt laugema kallakuga. Tuletab väga elavalt meelde maalinna, millest tingituna kuhalikude elanikude seas liigub jutt, et need olevad õiged "Kooljamäed". Selle õige all mõeldakse sakslaste ja saarlaste õiged lahingupaika. Vanavalge mägi on praegu hõredalt kaetud männa-kuuse segametsaga. 1941. a. sügisel ehtasid bolševikude tegelased Vanavalge mäele enda peitmiseks koopa. Sellesse koopase läksid Saksa sõjavägede tulekul varjule Saaremaa tähtsamad kommunistid. Koobas avastati kuhaliku rahva poolt mõni nädal hiljem ja rüüstati peale seda, kui koopa-asukad olid metsa hirmutatud. Kommunistide "Kilemäe koobas" elustas nii mõndagi ununevad nende paikade suhtes. Vanavalge mäelt avaneb maaliline vaade ümbruskonna sega- ja okkaspuu metsadele, eriti hommiku ja põhja poole. Kilemäed ja lähem ümbrus on Saaremaa ilusamaid, legendaarsemaid ja rahulikumaid kohti, kuna asub eemal kärarikkaist keskustest. Sellejuures on talle kergesti juurdepääsev suvel Tõrise-Purtsa teed. Vanemal ajal on Kilemägedest põhja pool tema vahetus kauguses olnud järv, kõrgete liivaste kallastega. Nüüd on järv alles jäänud vaid õhtupoolses osas, nn. Purtsa järve nime all. Muu osa on soostunud ja kasutakse heina-ja karjamaaks. Kilemäelt läheb 3-4 m kõrgune liivaseljäandik edela poole kunni Järise küalani. Seega 4,5 km. Liivaseljäandiku mööda läheb tee, mis metsade läbimisega ilusamaid Saaremaal. Selle tee ääres asub kurikuulus "Amara Anne" koht. Kurikuulus seepärast, et seal on kunagi elanud Anne-nimeline tark, kes rahva haigusi nõidumisega arstinud, pealmselt aga soovijatele aporti teinud. Veel mõni aasta tagasi kasvas seal pihl, mille alla Ann lapsi matnud. Praegu on see koht äratuntav vaid üksikute õuepuude järele. Kõik muu on hävinud. "Amara Anne" kohal esinevad sagedasti viirastusi. ERA II 304, 576/80 (21) < Karja khk, Pamma - Oskar Grepp (1943).

Pamma mets/Maapere mäed, pärimus viitab üldiselt heidutavatele metsadele Pamma piirkonnas, mida raske piiritleda ja üheselt defineerida ajaloolise loodusliku pühapaigana;

Pamma mets, Maapere mäed. Salapärase puu

Ümbruskonnas olla kasvanud niisugune puu, mis olnud väga salapärase ja sellepärast kartnud seda kohta väga paljud inimesed. Kõneldi, et see olevat tontide peljupaik. Kui öö saabunud, siis ei julgend kegi sealt läbi minna, vaid mindi kaugemalt. Ometi aga leidus inimesi, kes seda puud põrmugi ei kartnud ega uskud, et seal niisugused elukad asetsevad. Kord läind läbi sealt üks vanaeit. Kui ta puu juurde jõudis, kuudlus talle, nagu keegi vasaraga taoks. Mida ligemale ta jõudis, seda kummalisemaks muutus. Korruga: vat, vat, vat, vat. Mis see on? Kas viimaks vaimud, tondid? Seepeale jäi kõik vaikseks. See pole enam õige asi, see on nõidus, see on vaim. - Järsku lõhkes puu pooleks ja igasuguseid musta ja valge värviga elukaid tuli ta juurde. - "Nüüd

olen ma kadund," mõtles ta, aga nad ei teinudki talle väga palju paha, vaid viisid ta endi juurde. Vanaeit jäänd vangi. Üks vangidest oli ühe nooremehe mõrsja ja ka see oli seal vangis. Kes aga iganes sealt läbi läind, kadund, ega tulnud enam tagasi. Kord läind üks noormees sealt läbi. Ta oli ka sellest loost kuulda saand, et seal sarnased nõidused on elamas. Ta võtnud püssi kaasa ja lasi kohe puu pihta. Mitmed vaimud said seal otsa. Ta laadind püssi uuesti haavleid täis ja lasi nii mitu korda. Viimaks said tondid otsa ja puu kadus silmapiirilt. Selle järele tulid vangid välja, tänasid südamest seda meest, kes neid vangipõlvest päästnud. Noormees sai oma ilusa mõrsja kätte ja umbes nädala aja pärast olid nii suurejoonelised pulmad, mida palju ennem ei nähtud ümbruskonnas. Salapärase puu oli aga ära kadunud. Ümbruskonna rahvas pole nüüd enam kunagi metsast sarnast puud näinud kui see. Vaimud olid sellest nii ära kohkund, et rännanud kõige oma puuga Pamma metsadesse, umbes Maapere mägede juurde, kust nad veel praegugi ümbruskonna rahvast julgevad hirmutada, aga vangivõtmist pole enam üleüldse esile tulnud. Pamma metsad on seepärast väga kummalised ja kohutavad ja seepärast neid kardavad väga paljud inimesed, kes on neid elukaid näinud. Kui jõuab kätte pime, siis tundub see iseäranis õudsenä. Suured pühad puud paistavad iseäranis õudsenä ja kui seal veel iseäralisi hääli juhtub tulema, siis hüüa kasvõi appi. Pealegi on seal veel nähtud vaime ja tonte. Mõõdamineja, kui talle tulevad need mõtted pähe, siis muidugi pole ime, kui nähakse koera asemel hobusesarnast olevust. Sarnaseid tondinägijad on vanemate inimeste seas väga palju ja tuleb isegi esile noorematelegi. Ja ehkki palju Pamma inimesed seda ei taha uskuda, ometigi näevad nad niisuguseid asju, mis on tõesti ebamäärane. Koha on need vaimud niivõrd õudseks teind, et üksinda läbi minnes võib üsna araks muutuda ja iga silmapilk võib tonte näha. ERA II 232, 683/6 (5) < Karja khk., Pärnamaa v., Karjamäe k., Saare t. - Heino Koel, Kuressaare reaalkooli õpilane < vanematelt (1938).

Pamma, Varikumägi, puudub ajaloolisele looduslikule pühapaigale viitav pärimus, ainus info pärineb arheoloogia andmebaasist:

Koiduvälja ja Pamma külade vahel põllul. Mss.

Parasmetsa, Kärdu allikas, puudub ajaloolisele looduslikule pühapaigale viitav pärimus, kohalikke küsitledes ([REDACTED] Parasmetsa külast ja Parasmetsa küla Facebook-i grupp) ei ilmnenud samuti mingi pühapaigale viitavat pärimust ja teadmist, ka asukohta ei osatud öelda;

Allikas Parasmetsa külas. See allikas on praegu alles. See oli just selle koha peal, kus tee siht tuli. Ajas välja uuesti. Tee alt jooseb meresse. Kärdu allikaks ütakse, mere poolt küljest paistab rohkem. EKIKN krj eki3 a-k [251] (941633) < Karja khk, Parasmetsa k, Põlde t < Murika k – Marja Kallasmaa < Juuli Reinmets, s 1905 (1988)

Purtsa, Purtsa järv, pärimuse järgi vaimolendeid (näkke?) nähtud, mis iseenesest ei viita pühapaigale; välitöö käigus ei suudetud tuvastada, ehk maaparandustööde tõttu kadunud, kuna Purtsa soo ala kõvasti kraavitatud;

Purtsa järv

Purtsa järv on üks väkseid, või väiksemaid järvi Saaremaal, millest on tema oma nime "Purtsa" saanud, seda ei mäleta ka isaisad. Nagu ma nimetasin, on järv väikene, kuid tema on ilma põhjata järv mitukümmend jalga on pehmet valget muda ainult paar jalga on tema peal vett, nii et kui sinna sisse kukud on võimata välja pääseda. Nagu rahval juba teada on et

igas järves on rohkesti kalu nii ka siin, käiakse igal suvel ahingatega rajumas alles kahe, kolme keisi lootsikus, mõni kord tuuakse sealt välja mitmed kümned mehepeale. Keegi vanamees A. K. jutustas mulle järgmise loo, mis muidugi sündinud vanal ajal. Kord läinud kaks venda lootsikuga nimetud järve peale kalu püüdama, asi olnud kõigiti korras, kuid üks vend saanud rohkem kalu kui teine teise süda saanud täis et miks sina nii palju saad ja mina ei saa. Võtnud enda suure piibu löönud sellega teisele vennale pähe nii kõvasti et see kohe surnud ja üle lootsiku ääre järve kukkunud kuhu tem aka jäi. Rahval, kes seda artiklid loeb mõtleb vast et mis piip see oli millega mees maha lüüakse, siis teen Teile selgeks et see polnud mitte arilik praegune piip, see oli umbes polteist või kahe jala pikune kõvera varrega kivist piip, kus mees pani ikka kahepäevase tubaka korruga sisse, mis piipusi võib praegus veel näha ainult musjumis. Peale sell nähti kalapüüdjate poolt alati järve peal meest liikuvat, järsku kukkunud igakord kuju pikali ja kadunud nii et kogu järv hakanud nii tugevasti laenetama et kalapüüdjaid oli sunnitud järve pealt lahkuma ja kalapüüdmisest loobuma. Kord läinud keegi mees kes järve kalda lähedalt heinu niitnud ja kuhja pannud oma kuhja vaatama. Korruga näinud et üks must kogu istub tema kuhja otsas, tema arvanud et karjalapsed on vallatuse pärast läinud kuhja otsa ja hüüdnud, kas te lollikesed saate kuhja otsast maha, mis te tallate, kas mina igapäev pean kuhja tegema, seepeale keeranud kogu ringi, mille peale mees hoopis ära ehmatanud nähes et muud polegi kui puha pale ja suured tulipunased silmad. Mees seda hirmsat elukat nähes pistnud kohe kodust jooksma. Jõudes hingeldades koduse ise üleni higist ja hirmust märg pererahvas küsinud kes sind nüüd taga aja et nii hirmsasti jooksid, kuid peremees ei vastanud, sest tema oli hirmust keeletu ei saanud enne sõna suust kui järgmisel päeval. Peale selle pole tema enam julenud üksi kuhja vaatama minna. Niisuguseid juhtumisi ja nägemisi on seal järve ääres veel terve rida nähtud, aga nüüd kus aasta kümmed möödas on ajad ja rahvas muutunud julgemaks ja targemaks seepärast ei näe meie neid enam. ERA II 206, 33/41 (3) < Leisi v, Põitse k - Oskar Grepp < G. M. Truumure (1938).

Purtsa, Ristikivi, kivist lugu peetud, pärimuse järgi tegemist piirikiviga;

Ristikivi

Purtsa küla ligidal einamaal on üks väga suur, umbes üheksa jalga kõrge kivi, mida Ristikiviks nimetakse. Päält on ta sammuti seit- (pag. 719) kaheksa jalga pikk kui lai. Teisest küljest on ta nii järsk, et üleültse otsa äi saa, on säält alt puha õõnakas, teises külges on aga tepiastmed, kust võib kergest üles pääseda. Ristikiviks nimetakse seda kivi sellepärast, et sõnna on juba vanast ajast kokku tuln pailu piirisi, miitme küla, valla ja kihelkonna piirid. Vanast ajast on see kivi juba ristikivina lugupeetud oln, sest kivi on täis igasugu märkisi, arvusi, aastanumbrid, sõnu miitmes keeles ja veel muudkid. ERA II 231, 117/9 (28) < Saaremaa Gümnaasium < Karja khk, Leisi v, Parasmetsa as, Härma t < Karja khk, Purtsa k – Olev Jõgi, s 9.01.1919 < Joosep Kallas, 48 a (1939).

Pärsama/Lõpi/Ratla, Kaheristimägi/Kaseristimägi, pärimuse järgi pole ajalooline looduslik pühapaik, vaid kalmekoht;

Kaheristi mägi (Kaseristi m)

Pärsama arus, Pärsama ja Lõpi külade vahel asub mäekink, mida rahvas nimetat Kaseristi mäeks. Vanemad inimesed aga kutsuvad teda Kaheristi mäeks. Mäe pääl olnud veel hiljuti näha kiviristi tükid, selle kohta liigub järgnev jutt. Kord olnud kaks Koikla küla tüdrukut Lepiku kõrtsil tantsimas ja lõbutsemas. Aeg kulunud, varsi olnud juba õhtu aga enne päevaloojat

pidanud nad kodu olema. Teine tüdruk teinud ettepaneku et jookstes koju minna aj ütelnud, et ta valmis sellepääle kihla vedama, et nad enne koju jõuavad kui päike veereb. Tüdrukud vedandki kihla ja öelnud: „Kui me enne päikese loojaminekut koju ei jõua, siis surgu me sool kus päike loojeneb.“ Hakkand siis tüdrukud jooksmas. Jooksnud Kaheristi mäeni, sääl läind just päike looja ja mõlemad tüdrukud langenud surnuna teineteise kõrvale maha. Samasse kohta nad olevat ka maetud ja kaks risti näitand mitme põlve rahvale surijate kohta. E 58357/8 < Karja khk;

Kaseristi mägi

Kord olid hakanud kaks tütarlast Pammast Ratla minema ja nad olid teel töotanud enne päikese loojakut Ratla saaja. Läinud veel tükikese maad ning jõudnud ühele mäekünkale. Seal vaadanud nad päikest ja omaks suureks imestuseks näinud, et päike on loojunud ning selsamal silmapilgul langesid mõlemad tütarlapsed maha ja olid sinna paika surnud. Seal leitud nad ning maetud samale mäekünkale ja neile pandud kasepuust ristid. Sest ajast ongi saanud see mäeküngas endale nimetuse Kaseristi mägi. ERA II 230, 78 (2) < Karja khk., Pärsama v., Lõpi k., Nigula t. - Armilde Vaet, Koikla algkooli õpilane < Priidu Vaet, 57 a. (1939).

Pärsama, Ohvrikivi, pärimuse täpsusaste ei võimalda täpselt defineerida, kuid tõenäoliselt sama, mis Ratla Tondikivi/Kuradikivi;

Ohvrikivi Pärsamaa vallas

Pärsamaa vallas kivi otsas ohverdasid. Vett korjatud, kui sinna vihmavett kogus. Sinna ohverdati raha. Selle veega arstiti haigusid. RKM II 55, 124 (2) < Põide khk, Orinõmme k, Niidi t < Karja khk, Täätsi k – Selma Lätt < Leida Ränk, 38 a (1956).

Ratla, Liuskivi/Liuguskivi - kivi ei õnnestunud lokaliseerida ega selle kohta lisainfot koguda, pärimuse järgi on kivi püha paigaks pidamine kahtlane, see võib olla ka lihtsalt liulaskmiseks sobiliku kujuga kivi. Intervjuud Ratla küla elanikega ([REDACTED]) ei toonud selgust.

Liuguskivi. Graniidirahn end. Pärsama valla Karja khk Ratla külas. Saanud nime lastelt, kes kivilt käisid liugu laskmas. E KIKN krj eki2 I [176] (937767) < Karja khk, Ratla k, Mardi-Kustu t < Allika t – TPedi üliõpilased < Arnold Oks, s 1906 (1990)

Liuskivi. Nime on sellest saanud, et on pealt laugus, nii et poisid lasksid sealt alla liugu, ise istudes lapergusel kivil. On Mõisaotsa karjamaal. EK IKN krj eki1 I [73] (933831) < Karja khk, Ratla k – T. Kaljo (1933)

Ratla, Lossi küngas - selle paiga kohta oli üks teade, mis ütleb, et koht asub [REDACTED] maal Salus. Intervjuud Ratla küla elanikega ([REDACTED]) ei toonud selgust, Lossi künga nimega kohta ei teatud, aga Paul Aav ja Hilja Koel kinnitasid, et [REDACTED], [kelle maa alal pidi olema Lossi küngas], elab Jaani-Kustu talus ja seega Salu lähedal, ja seega asub Lossi küngas tõenäoliselt Salus. Salu mets on inventeeritud (Krj_Ratla_02). Salu asub palju kivivaresid, osa neist tõenäoliselt kivikalmed, nii et Lossi küngaks hüüti samuti tõenäoliselt üht kivivaret, ent kahjuks ei õnnestunud seda lokaliseerida.



Salu / Lossi kungas. See asub Anton Seema maa-alal Salus. Rahvas räägib, et selle asemel on olnud enne vanal ajal üks loosi taoline maja, kus vanad eestlased ohverdamise ajal käisid. Kuid aegade jooksul on tema ära lagunenud ja mullaga kinni kasvanud ja nüüd on ka selle künka otsa kasvanud üks kask. ERA II 230, 73 (8) < Karja khk., Pärsama v., Ratla k., Jaanikustu t. - Herbert Seema, Koikla algkooli õpilane < Juulia Seema, 44 a. (1939)

Ratla, Paade allikas - allikat ei osanud keegi näidata, seda ei õnnestunud lokaliseerida. [REDACTED] (snd Ratla k, Kahvi t.-s, intervjuu 12.10.2025) kirjeldas asukohta sarnaselt pärimuses kirjeldatuga: allikas asus Liisoo taga, sellest soost käis Maadevahe jõgi läbi. Ei tea täpset kohta, ei tea ka, kas allikas endiselt alles. See on koht, mille lokaliseerimiseks oleks tarvis ja mõtet lisainfot koguda, ent kahjuks ei ole Ratla k. kandis ühtegi lisakontakti, keda küsitleda. Koduloolane [REDACTED] ei teadnud allikat, [REDACTED] ei oskaks juhatada, Ratla k. kõige vanem elanik [REDACTED] ei osanud samuti juhatada).

Paade allikas. Allikas asub Liisu metsa taga soos väikesel paekivi rünkal, ta on ümbritsetud väikeste kadakapõõsastega. Allika on omalle nime sellest: 1) et ta asub paekivi rünkal, 2) et tema vesi voolab välja väikestest paepragudest. Allikaäärne maa on olnud karjalastele armsamaks mängukohaks. Allika vesi parandas ka silmi. ERA II 230, 46 (6) < Karja khk., Pärsama v., Ratla k., Kahvi t. – Aleksander Aav, Koikla algkooli õpilane < Viuu Kohata, 63 a. (1939)

Ratla, Rahatamm - Tamme asukoht ei selgu pärimusest ja seda ei olnud võimalik välitööl lokaliseerida. Täätsi külas ei ole elanikke ega majasid, lähedal asuva Ratla küla elanikud ei teadnud tammest rääkida. Tõenäoline, et tamm on osa Täätsi tammikust, aga see pole kindel, sest mainitakse ka hiit. Täätsi tammiku kohta on vaimujutte ja varandusejutte, ent mitte pärimust pühaks pidamise kohta (vt järgmine punkt "Täätsi tammik"). Tamme on 1959. aasta välitöödel ka pildistatud (vt. Krj_ajaloolised fotod Kivikesest). Rahatamm ei pruugi olla pühapaik, pigem pärimus sellele ei viita.

Mina tundsin aga huvi seal elava 88?- aastase Leida Ränga vastu, kes haruldaselt hästi teadis jutustada meile huvitavaid kohti: arstikivi, silmaallikat, hiitammesid jne. Temalt sain mõned teated rahvameditsiinist, samuti pärisin üksikasjalikult andmeid ohvritammede kohta Täätsi külas. 2. juuli varahommikul ootasime sõidukit, millega sõita Tagavere küalani, et sealt edasi minna Täätsi külla. Selgus, et oleksime saanud omnibussiga 2 km veelgi lähemale sõita, kuid me ju ei teadnud nii täpselt. Täätsi küla 7-st perest oli järele jäänud vaid paar. Tee sinna kulges läbi kadakate, nende vahel punasid esimesed maasikad. Küll andis meil ronida, seda andis teha iga päev, küll üle kiviaedade ja alt traataia, kuni lõpuks jõudsime idüllilise metsapere õue, kus lahke perenaine seletas, et nn rahatamm asubki nende õues. Tamm on ilus ja majesteetlik oma auväärnes eas. Tema läheduses kasvavad kaunid sihvakad kased ja pikk, küpressi meenutav kadakas. No küll olid seal ilusad kadakad! /.../ Pildistasime kaunist tamme. Kuna jutt olnud nii, et siin olnud vanasti hiis, siis nägime tõepoolest, et naabri pere ? ees kasvas vana tore tamm ja ümber kandis teisigi. Peremees pidi lähemalt teadma andmeid tamme kohta, kuid tal oli käsil nii tõsine asi kui mesilaspere heitmine. Pidi olema endine õpetaja. RKM II 55, 33/6 < Karja khk., – Selma Lätt, kogumispäevik (1956) 29.08.1956

Ratla, Täätsi tammik - pärimusest lähtudes ei ole pühapaik, aga 1959. aastal Rahatammest kirjutanud folklorist Selma Lätt mainib, et Täätsi Rahatamm asus tammikus, mis olnud hiis. Ei ole võimalik teada, kas see oli uustõlgendus või vana teadmine. Pärimuses on Täätsi tammikuga seotud varanduselugu ja vaimude nägemine. Juhul, kui leiab kinnitust, et Täätsi

tammik on pühaks peetud, võis olla ühendatud nn Mõisa Saluga või Ratla Salu metsaga (inventeeritud Krj_Ratla_02 Ratla Salu mets) - Ratla ja Täätsi külade vahel on olnud tammemets, pärimuse järgi on Salu pühaks peetud, ehkki seda ei piiritleta. Täätsi külas ei ole elanikke ega majasid, lähedal asuva Ratla küla elanikud ei teadnud tammikust rääkida.

Kullakatel. See katel asub Täätsi tammikus. Seal läheduses elanud Viiu on rääkinud seda juttu. Oli olnud kena vaikne suvine öö, tema maganud rahulikult. Keegi tuleb ja hüüab: "Mine kell 12 öösel teed mööda tammikusse ja seal tee äärdes on üks hiigla vana tamm ja tammest mõni samm eemal asub kast kullaga. Kuid ära sa seda kellelegi räägi." Viiu ei julgenud kesköö aegu üksinda minna, sest arvas, kes teab, mis temaga võib äkki juhtuda. Jõudis teine öö ja jälle hüüdis hääl niisama kui mineval öölgi. Viiu ikka ei julgenud minna. Kolmandal ööl tuli jällegi see hääl, hüüdis niisama jällegi, kuid viimati läks ta nutuga minema. Kuid Viiu ei julgenud ikkagi minna. Viimati oli ta ka teistele ümbruskonna inimestele seda rääkinud ja olid läinud seda kohta otsima. Nemad olid selle koha üles leidnud, kuid kullakasti ei olnud enam, vaid kastiasse oli ainult järele. Tänapäevani ei teata seda, kes seda temale ütles ja kes selle kullakasti siis ära viis. ERA II 230, 68/70 (5) < Karja khk., Pärsama v., Ratla k., Jaanikustu t. - Herbert Seema, Koikla algkooli õpilane < Juulia Seema, 44 a. (1939)

Täätsi tammik.

Seal olevat alati midagi nähtud, kui keegi öösel pimedas sealt läbi läinud või seal kõndinud. Sageli nähtakse seal mingisuguseid looma kujuseid, vahel lähevad nad suuremaks, vahel väiksemaks, tulevad ligemale, lähevad jälle kaugemale. Nii nähtakse sageli veel muid mitmesuguseid teisi esemeid. Keegi ei julge sealt läbi minna, ehk kui keegi sealt teadmata läbi läheb, siis on kohe kuulda, et seal jälle mingisuguseid vaime nähtud on. ERA II 230, 66/7 (3) < Karja khk., Pärsama v., Ratla k., Jaanikustu t. < Karja khk., Pärsama v., Tagavere k., Kraavi t. - Herbert Seema, Koikla algkooli õpilane < Anton Seema, 53 a. (1939) 9)

Roobaka, Hiiekelder - pärandkultuurikaardil 403:KUL:001. Ehkki Hiievälja Hiiemäe üks pärimusteade viitab hiiekeldrile, ei ole pärandkultuuri kaardirakendusel märgitud koht õige. [REDACTED], Tiigi talu omanik ütles, et Hiiekeldri punkt on pärandkultuuri kaardil vale koha peal ja ka maastikul ei ole näha mitte mingit kivikuhjatist, ehitise jäänust, kõrgendikku vms. [REDACTED] sõnul on Hiiekeldril kolm potentsiaalset asukohta ja [REDACTED] arvab, et see asub kuskil Moosi küla ümbruses, sest reljeef laseb seda arvata – Hiiekelder pidi olema piisavalt suur looduslik koobas. Teisalt on pärimus hajus ja ei võimalda lokaliseerida - ja keldrit mainib vaid üks teade (EKS 405, 11 (5) < Karja khk, Aru v. (1888), seega võimalikud asukohad saavad olla vaid spekulatiivsed, uued tõlgendused. Hiiekeldrit mainiv pärimusteade ja Heino Väli tõlgendused on lisatud Hiievälja Hiiemäe materjalide juures pärimuse failis.

Roobaka, Ohvrikivi, kivi on pärandkultuuri kaardil 403:KIV:006. Kiviga ei ole seotud vana pärimust, see on uustekkeline koht. Tegin intervjuu [REDACTED] (kes on Tiigi talu omanik ja Tiigi talu juures turistidele mõeldud energiaraja looja) ning [REDACTED]. Mõlemad mehed on Roobaka infot pärandkultuuri inventuuri raames vahendanud ja nende kaudu kohad tõenäoliselt kaardile said. Intervjuude põhjal võib öelda, et need ohvrikivid koos energiakividega (vt ka Roobaka Ohvrikivi (2), Roobaka Tarkusekivi, Roobaka Positiivse energia kivi ja Roobaka Negatiivse energia kivi) ei ole ajaloolised pühapaigad, vaid uuema tõlgenduse tulemus, sest neil on lohud või nad meenutavad ohvrikive. Võimalik ka, et põhjus on turistidele meelelahutust pakkuda vms. Uue pärimuse teket teatud sõlmpunktide ümber nagu Metsaääre või Hiievälja hiiekohad on käsitletud ka aruande üldosas. Pole mingit infot,

et väidetav ohvrikivi (või teine ohvrikivi tema kõrval) oleks seostatav Hiievälja Hiimäel asuva ohvrikiviga, mida pärimus mainib, aga mida pole õnnestunud lokaliseerida - sellega ei klapi asukoht. Nende paikade kohta ei kõnelenud ka keegi teine küsitletutest.

Roobaka, Ohvrikivi (2), kivi on pärandkultuuri kaardil 403:KIV:007, vt punkt 39

Roobaka, Negatiivse energia kivi - pärandkultuuri kaardil 403:KIV:003, vt punkt 39, positiivse ja negatiivse energia kivid ning tarkusekivi on osa Tiigi talu energiarajast, väidetavalt olid positiivse ja negatiivse energia kivid talu omaniku [REDACTED] (snd. 1948) lapsepõlvest teada kohad, samas Tarkusekivi (ennustamise kivi) on uus paik ja kasutusel praegu, sinna viidud küünlaid jne.

Roobaka, Positiivse energia kivi - pärandkultuuri kaardil 403:KIV:004, vt punkt 39 ja 41

Roobaka, Tarkusekivi - pärandkultuuri kaardil 403:KIV:005, uus koht, vt punkt 39 ja 41

Räägi, kivi Noore Koigu (Uue-Kaigu) talu põllul - kohta ei olnud võimalik lokaliseerida. Esiteks on pärimuses olnud info väga üldine ja teisalt ei tea praegu küsitletud inimesed müntide leidmisest või ohvrikivist Uue-Kaigu ümbruses. Võimalik, et kivi(d) kadunud maaparandusega.

Kiri Hariduse -ja sotsiaalministeeriumi Teaduse-ja Kunsti osakonnale Saaremaa maavalitsuselt 7. jaan. 1922; teade müntide saatmisest osakonnale, Jaan Kaik leidis, soovib leiutasu. Kivi on nähtavasti vana ohvrikivi olnud, läheduses veel teine kivi, mille all arvatakse münte olevat. Leitud mündid saks ja araabia mündid arvatavasti 1000. a ümber AK Krj: J (kiri: Saaremaa maavalitsus 1922, 07. jaan)

Räägi, Titevare/Titevare kivi, Titeore kivi - pärimuse järgi ei ole tegemist pühakohaga, pigem viitab pärimus kalmekohale. Välitööl lisainfot ei lisandunud.

Titevare kivi. Tikamännikust Soela maantee päält algav maantee läheb Tumala piiri Orisaare postmaantee peale. Selle maantee ääres Lõpi küla karjamaal on kivi, mida kutsutakse "Titevare" kiviks. Selle kivi ümber on väikestest kividest korjatud varemed mida nimetatakse "Titevaremeiks". Nimi on sellest saadud, et sinna on vanasti "tittesi" see on väikesi lapsi, kes ilma ristimata on ära surnud, maha maetud, sest et neid ristiinimeste surnuaeda ei võetud. See koht oli vanasti üks väga kartetav. Seal nähti alati viirastusi ja hirmutusi, iseäranis laupa ja suurtepühade laupa ööseti. Üle maantee Lõpi küla pool oli isegi rahatuld nähtud: Uikla Reet oli Lõpi Ansul odra õsumisel, et aeg hilines ja päike juba loojas oli, kui tal tuli koju minna. Tänavalt "Titevarele" minnes, oli tal ees suur sinine tuluke, kaks suurt musta meest torkisid harkidega tulese. Seda nähes Reet kohkond nii ära, et juuksed ajasid püsti, kui sea harjased. Muud ei jäänud järele, et pidi tagasi Lõpile pöörama, ööseks. ERA I 6, 363 (4) < Karja khk., Pärsamaa v., Räägi k. - Maimu Kull, Koikla algkooli õpilane < Johan Ratas, 60 a. (1939)

Titeore kivi. Titeore koht. Sääil on Titeore kivi, tited mis vanasti ristimata ära surid, nee maeti kõik senna maha. Sääil tee ääres oli ka nähtud ikka raha tuld, Söuke sinine tuluke oln. Kikla Reet oln Lõpi külas päiliseks. Täeda mis sügisene aeg on, läheb ju õhta söömaga pümeks. Äkist ta näin et Titeorel oln tuluke maas, ja kaks musta meest torkin kepidega või orkidega senna sisse. Reet kohkun nii ära et juused tõus peas püsti. Ta pannun uiest Lõpile tagasi, tuln sääilt alles teise päeva ää. ERA II 260, 283/4 (9) < Karja khk, Räägi k, Koigu t - Aadu Toomessalu < Juhan Ratas, s 1865 (1939)

Meie karjamaa piiris on nähtaval kivi. Seal kivi juures oli vanalajal palju tittesi hukatud ja maetud ja oli nähtud lapsi ümber kivi jooksvad. Ja sest ajast on see kivi omale nimeks saanud

„Titevere kivi“. ERA II 230, 80 (7) < Koikla algkool < Karja khk, Pärssamaa v, Lõpi k, Nigula t – Armilde Vaet, s 27.06.1925 < Priidu Vaet, 57 a (1939)

Tiitsuotsa, Paadeaugu mägi - selle koha kohta on vaid üks teade, selle järgi olnud vaimude nägemise paik, ent ei selgu, kas juhtum oli ühekordne või oli tegemist laiemalt oluliseks peetud kohaga. Pärimusest ega välitöödel ei selgunud ühtegi vihjet, et paika oleks pühaks peetud või toimetatud seal mõnd pühapaigale viitavat tegevust.

Matsi vanaema tulnd metsast, olnd väsind, tulnd ja tukkund. Üks küsind ta kääst: "Tahad sa raha saaja? Vaata, sii suur pohe moll raha täis!" (Pohe mollis tehtud vanasti tangu.) See kohutand teda nii erguks, et peakarvad olnd püsti, tulnd nii ruttu säält ää. Ta oli nii kangesti ää kohkund, tead sa, kui kangesti see kohutab. See olnd Paadeaugu määl, Alli värava taga aukude äärel, kus kaks luhkist kivi on, säält vahel olla. Jaanibelaupa ööse me (lapsena) ikka vaatasime oma värava päält, kas rahatuld näha on. (Jutus mainitud koht on Karja khk. Pärssama vallas Pamma või õigem: Tiitsuotsa külas Alli talu väravas; jutustaja sündinud Alli talus. Koguja). ERA II 260, 449/50 (12) < Karja khk., Pärssamaa v., Pamma k. - Kaljo Lepp < Liisu Brenner, u. 60 a. (1939)

Õeste, Kergumägi/Kerkusaat/Kullamägi – pärimusest ei selgu ühtegi vihjet, et koht oleks ajalooline looduslik pühapaik. Pigem on Kergumägi sarnane Õeste Templimäega ja Nihatu Kullamäega või Aruste Jaanikiriku saarega - kivisemad kõrgendikud, millega seostub varanduse leidmine või asunud kirik, ent nende ühegagi ei seostu pühapaigale viitavat teavet. Välitööl küsisime Kerkusaadu kohta kõigilt Õeste, Nihatu, Roobaka, Viira jt. inimestelt. Infot, mis võimaldaks kohta pühapaigana määratleda, ei lisandunud. Kontakteerusime [redacted], kes on pärit Õeste k., Jaagu talust ja kelle suvekodu see praegu on, ta kirjeldas, et Jaagu talu maal on küll kivisem koht, aga selle otstarvet, nime või pärimust ei tea. Kui selgub tulevikus uut infot, oli [redacted] nõus kohta näitama.

Moosi külast Õeste külla tulles on metsas kenad laged kohad. Üht hüütakse esipõld ja teine tagapõld. Vanarahvas räägib, et siin (Õeste k) on olnud suur küla, Kunnu küla. Sõdade ajal ära hävitatud. Siin on veel kiviajad ja vanade kaevude kohad ja majaplatsid. Kiviajad hakkavad külast minema ja lähevad metsa sisse. Kitsad tänavad on. Võlupe tee ääres on endise küla kiriku koht Jaagu talu põllu sees maha taga. Öeldakse „Kerkusaat“. Lage koht oli seal. Harisid ise põlluks üles. Muistene Karja kiriku pastor käind igal kevadel vaatamas seda „Kerkusaati“. Suur kivi rägastik oli. Jaagu talu rahvas hüüavad ise „Kullamägi“. Rahvasuus käib jutt ringi, et siia on maetud kulda, kas kiriku kulda või inimeste poolt. Koorem kulda peab olema. Ju see suure Põhjasõja ajal oli. /.../ RKM II 85, 286/8 (3) < Karja khk, Õeste k, Silla t – Lilia Briedis < Alma Rand, 36 a (1959)

Kullamägi. Mägi Õeste küla lähedal. Kullamäel olnud vanasti kirik. Trepistmed näha veel. Kulda maetud sinna. EKIKN krj eki2 kr-kü [41] (937135) < Karja khk, Jõiste k – M. Jõgi < Miia Rand, 83 a (1971)

Kergumägi. Õeste külas olnud mägi. Asun? põllu sees. Vanasti olnud seal kirik. Keelejuhi seletuse kohaselt võõras inimene, kes hakkas külast kirikusse minema, eksis alati ära. Metsaga kaetud. [Vt ka Kergusaadu-Jaagu koht]. EKIKN krj eki2 ka-ko [152] (936787) < Karja khk, Viiraküla k, Mardi t < Õeste k, Ossi t – TPedI üliõpilased < Liivia Rand, s 1926 (1990)

Õeste, Templimägi - selle kohta on üks pärimusteade ja välitöödel Õeste ega kõrvalkülade elanike käest lisainfot ei saanud, keegi ei osanud ka kohta lokaliseerida toponüümi järgi või ei osanud kirjeldada kivist kohta Silla talu põllu sees. Ainsaks võimaluseks oleks olnud inventeerida maastikupildi järgi, aga ka see ei olnud võimalik, sest maastikus kohta eristada ei olnud võimalik. Pigem on Templimägi sarnane Õeste Kerkusaaduga ja Nihatu Kullamäega või Aruste Jaanikiriku saarega - kivisemad kõrgendikud, millega seostub varanduse leidmine või asunud kirik, ent nende ühegagi ei seostu pühapaigale viitavat teavet.

/.../ Meie maja ees (Õeste k, Silla t) põllu sees peab vana templi koht olema. Väga kivine on. Kuskile ei saa lamba vaia maha lüüa. Hüüame seda Templimäeks. RKM II 85, 286/8 (3) < Karja khk, Õeste k, Silla t – Lilia Briedis < Alma Rand, 36 a (1959)

Templimägi. Kungas Õeste küla juures. Vanasti olnud templimäel paganate tempel. EKIKN krj eki2 t [82] (940125) < Karja khk, Õeste k – M. Jõgi < Miia Rand, 83 a (1971)

Õeste, Tooma Allika kivi, Allikivi, Alli kivi, Tooma allika kivi - Kivi oli asunud Tooma/Kuke allika juures, allikas on hävinud (vt ka Õeste, Tooma allikas/Kuke allikas). Kivi juures jäi välitöö raames käimata, sest alates kevadest kuni talveni ehk kogu välitööde aja olid alal mägiveised ja mägiveiste omaniku sõnul ei saanud aeda ohutult siseneda. [redacted] (snd. Õeste k., Tooma t.) on edasiseks kontaktiks ja valmis kivi näitama, kui selleks tulevikus võimalust ja huvi peaks olema. Samas ütles nii [redacted] kui [redacted], et pole kindlad, kas kivi on endiselt seal, [redacted] mäletas seda allikast veidi kaugemal olevat [redacted] kõneles, et kivi oli allika juures. Edasine töö peaks välja selgitama, kas maastikupilt vastab pärimuses kirjeldatule.

Tooma Allika kivi. Kivi Tooma allika ääres Õeste külas. Ohvrikivi. Säilinud. Nimetatakse ka Allikiviks. Vt ka Allikivi. EKIKN krj eki2 t [139] (940239) < Karja khk, Viiraküla k, Mardi t < Õeste k, Ossi t – TPedl üliõpilased < Liivia Rand, s 1926 (1990)

Alli kivi. Kivi Tooma allika ääres Õeste külas. Ohvrikivi. Säilinud. Nimetatakse ka Tooma allika kiviks. EKIKN krj eki2 a-i [73] (935945) < Karja khk, Viiraküla k, Mardi t < Õeste k, Ossi t – TPedl üliõpilased < Liivia Rand, s 1926 (1990)

Paigad, mis ei ole lokaliseeritavad küla tasandil:

- 1) **ligimägi**, pärimus ei võimalda isegi küla tasandil lokaliseerida ja täpsemat asukohta määrata. Küsitud järele Karja kirikust ja Angla pärandkultuuri keskusest, kuid ei osatud aidata. Samuti ei esine seda mitte kuskil kirjanduses;

ligimäe ümbruses on paljud ära eksinud. Teinekord eksib nii ära, et ei tea, kumb parem käsi on. EKIKN I 44, 578/9 (13) < Karja khk, Linnaka k [Kingissepa raj, Leisi k/n]- Eduard Laugaste, Liina Kaisel, Paul Hagu, Anne Laansoo < Gustav Stamm, s 1893 (1966).

- 2) **Pädase, allikas**, pärimus ei võimalda objekti küla tasandil lokaliseerida. Küsitud järele Karja kirikust ja Angla pärandkultuuri keskusest, kuid ei osatud aidata. Samuti ei esine seda mitte kuskil kirjanduses;

Endise Karja mõisa einamaal on suur Pädase allikas. See allikas on kolesuur ja vett tuleb säält irmus pailu. Moo isa, ta oli Arumõisas rehepappiks, rääkis, et sääll allika ligidel kasun maailmatu suur pihl. Vanad inimesed rääksid, et sellele pihlale ja allikale olla neljapää öösel vanakuu aegu andeid käidud viimas; kui miskist veast taheti lahti saaja. Pädase allikase olla ükskord lehm seitsme sõnniga sisse läin ja midagi pole änam käde saadud. Teise korra tuln

allikast veega seltsis ani välja. Ani oln terve ja elus. See ani olla kuskist kurisoost maa alla läin ja maaalust veesoont kauda allikast välja tuln. ERA II 276, 305/6 (4) < Karja khk, Pamma k - Oskar Grepp < Miina Nurm, snd 1874 (1940)

- 3) **Pädase, pihlakas allika juures**, pärimus ei võimalda objekti küla tasandil lokaliseerida. Küsitud järele Karja kirikust ja Angla pärandkultuuri keskusest, kuid ei osatud aidata. Samuti ei esine seda mitte kuskil kirjanduses;

Endise Karja mõisa einamaal on suur Pädase allikas. See allikas on kolesuur ja vett tuleb säält irmus pailu. Moo isa, ta oli Arumõisas rehepappiks, rääkis, et sääll allika ligidel kasun maailmatu suur pihl. Vanad inimesed rääksid, et sellele pihlale ja allikale olla neljapää öösel vanakuu aegu andeid käidud viimas; kui miskist veast taheti lahti saaja. Pädase allikase olla ükskord lehm seitsme sõnniga sisse läin ja midagi pole änam käde saadud. Teise korra tuln allikast veega seltsis ani välja. Ani oln terve ja elus. See ani olla kuskist kurisoost maa alla läin ja maaalust veesoont kauda allikast välja tuln. ERA II 276, 305/6 (4) < Karja khk, Pamma k - Oskar Grepp < Miina Nurm, snd 1874 (1940).

8.2 Hävinud, pöördumatult kahjustatud või leidmatud kohad

1) Angla, Ristiväli/reomägi, ilmselt sama pärimus üles korjatud, mis käib Karja reovälja kohta. Pärimus ei võimalda täpsemat asukohta määrata. Küsitud järele Karja kirikust ja Angla pärandkultuuri keskusest, kuid ei osatud aidata. Samuti ei esine seda mitte kuskil kirjanduses;

Ristiväljale visati puupulkasid ja risu. Seal olnd kaks pulmarongi vastamisi läind, ja ühest on pruut hukka saand ja teisest peidmees. Ja need, kes elu jäid, need olla seal paari läind. Niisugust juttu, et seal Pamma Pitkasooos nisuke koht on, seda ei ole küll mitte kuulnud. EFA II 5, 195/6 (26) < Karja khk, Angla k, Pensi t – Karin Ribenis < Klaudia Lempu, s 1915 (1995).

2) Jõiste ohvrikivi/Kerisekivi - pärimus ei võimalda koha lokaliseerimist. Pole ka kindel, kas kaks Jõiste all märgitud kivi on samad. Ohvrikivi ei olevat säilinud. Võimalik, et kerisekivi kattub mõne juba teada kiviga. Välitöödel küsitud kõigilt kontaktidelt, infot ei lisandunud.

Vanapagana naine oli viinud kivi põlle sees, põllepaelad läinud katki, kivi kukkunud naisele varba peale. Naine pidi omale kerisekiviks viima. Ei tea, kas see jutt käib selle kivi kohta, mis Jõeste külas on. RKM II 85, 566 (379) < Kingissepa raj., Lelsi k/n., Jõeste k. – O. Jõgever < Aleksander Unger, 72 a. (1959)

Ohvrikivi

Suur kivi Jõiste lähistel Karja khk-s kruusaseljandikul, kivi on arvatav endine ohverdamise paik, sealt pärineb ka nimetus, kivi ei ole säilinud. EKIKN krj eki2 n-o [105] (938495) < Karja khk, Jõiste k – TPedl üliõpilased < Karl Unger, s 1904 (1990)

3) Karja, Reo lasu/reonõmm, ilmselt sama pärimus, mis Angla reokoha kohta. Pärimus ei võimalda täpsemat asukohta määrata. Küsitud järele Karja kirikust ja Angla pärandkultuuri keskusest, kuid ei osatud aidata. Samuti ei esine seda mitte kuskil kirjanduses;

Karja mõisast Lauga minna on Karja (praegu [...] hofi) piiri peal tee ääres paremat kätt üks tule ase [...] raad peal. Reo nõmmeks sellepärast nimetud, et nimetud kohta ika reo lasu on, mis nende tulnud seal 2 pulmaväge teineteisele vasta, läind rida, peigmees löönd maha. Sest saadik

on hakatud senna koha peale kaud käijatelt igast ühest ika (puuraag) ehk tomp visatama, et vaim järgi ei jookse – kes kord hakanud viskama, peab ikka midagi panema. On suur hunnikas, põletanud karja lapsed jälle ä, ning jälle pannakse vasta, sest siis selle surmamise mälestus ülal hoitakse, ikka näha puu lasu ja tule ase al. H I 4, 390.

4) Metsääre, Metsalõuka järv, juba pärimuse järgi ära kuivanud;

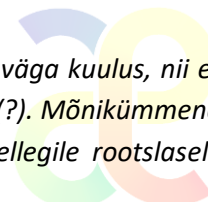
Metsalõuka järv

Metsääre külas Metsalõuka talu maas ees asub üks järv nimega Metsalõuka järv. Selle kohta räägitakse, et seal ennemalt nähtud, kuida vaimud end pesnud. ERA II 230, 32 (16) < Karja khk., Pärsama v., Põlde k., Puiesti t. < Karja khk., Pärsama v., Metsääre k., Täatsi t. - Manja-Emilie Rasu < Jüri Tamm, 65 a. (1939); Metsalõuka talu – see on mu oma kodu. Aga seda järve – Metsalõuka järve seal enam ei ole. Oli suur järv. Kui keegi küsis, kui suur järv on, siis ütlesime, et nii suur järv, et kohe laevad sõidavad. Aga see oli neoke, et ikka mitmest kohast kees. Sellest algas ju jõgi. Ikka kutsuti Kulli jõgi. See oli Metsääre ja Triigi vahel see piir. Hiiearu oli ka Metsääre karjamaa. Üheskohas hiide all oli ükskord üks lepp, millel oli seoke lipakas juures. See pidi seoke lepp olema, kuhu hiied olla käidud ja eluaegas ikka ohverdatud. Hiidelepad olid seal kuskil olnud ja ohvrikivi hiiekivi. Seal keske aru pidi ju midagi suuremat tähtsamat kohta olema. Penimägi oli sääli Hiiearus, läks Koikla küla karjamaa vastu. See oli seoke kõrgem, see Penimägi. See on üsna kõrge. Aru poolt ta pole nii kõrge, aga sealt alla kui soo poole vaadata, siis olid küll kõrge – maad kohe madalal. Mõni räägib, et on kuulmisi kuulnud. Et Penimäel on raha peidetud seal pidi raha olema. EFA II 4, 481/2 (1) < Karja khk, Leisi vanadekodu < Metsääre k, Metsalõuka t – Mall Hiemäe < Juuli Tamm, s 1908 (1995).

5) Metsääre, Ohvritamm on ilmselt asunud samas, kus kaitse alla võetud Ohvrihiis; pärimuse järgi raiutud mõisniku poolt maha; **Koikla hiie pered. Tammemets, kivi.** Koiklas oli kaks lie peret. Muistse jutu järgi iis oli tammemets. Tammemets oligi iis. Paaris kohas (H)iis liignimi. Koiklas on mõned üksikud tammed veel, enne old tammemets. Seal on ohvrikivi alles. RKM II 55, 124 (1) < Põlde khk, Orinõmme k, Niidi t < Karja khk, Täatsi k – Selma Lätt < Leida Ränk, 38 a (1956);

Metsääre külas liearus, kus oli ennemuistne püha hiis ja seal nähti vanasti vaime. Kord üks mees maganud lie kivi juures, kui üks hääl hüüdnud: "Mine ära!" Mees mõelnud, et näeb unes ja maganud edasi. Natukese aja poolest öeldud jälle: "Kuule ma ütlen, kui sa ära ei lähe, siis sul läheb halvasti!" Mees ei näinud vaatamise järele mitte kedagi enda lähedal olevat ja maganud edasi. Siis hüütud kolmandat korda: "Kuule ma ütlen sulle veel viimast korda, et mine ära." Nüüd hüppanud mees püsti ja siis ta alles näinud, et oli maganud rõngas mao peal. Mitmed on öelnud seal vaimusi näinud olevat, kes neid hoiatanud. Eriti on aga vaimu nähtud väikese valgekleidilise tüdruku näul. Arvatakse, et see tulle sellest, et sinna vanasti olle üks tüdruk ära tapetud, ja hiljem kivi alla maetud, millele hakatud ohverdama. Ka oli seal ennem ohvritamm. Kivi on praeguski seal. Arvatakse, et surnud tüdruku hing rändavat seal ringi. Ka mõeldakse, et lie-aru on saanud oma nime tüdruku nimest, kelle nimi olnud lie. ERA II 230, 30/1 (14) < Karja khk., Pärsama v., Põlde k., Puiesti t. < Karja khk., Pärsama v., Metsääre k., Täatsi t. - Manja-Emilie Rasu, Koikla algkooli õpilane < Jüri Tamm, 65 a. (1939);

Ohvrita mm, ak. Koikla ms. metsas, lähemalt teadmata kus. Tamm olnud väga kuulus, nii et Muhustki käid sinna ohverdama. Tema koor olnud kaet miski ruunikirjaga (?). Mõnikümmend aastat tagasi müünd mõisaomanik oma metsades kasvavad tammed kellegile rootslasele



maharaiumiseks, mil puhul ka see tamm hävind, kuna mõisnik tema olemasolust ennem midagi pole teadnud. Rahva meelepaha olnud väga suur. – "Saaremaa ja Muhu muinasjäänused" (1924), lk 49;

Püha ohvritamm Koiklas. Ohvripaigad Hiie talu juures. *Mitte väga kaua aega tagasi asus Koikla metsas suur ohvritamm. Praegu pole aga tamme asukohta enam teada. Tamm olnud väga kuulus. Kaugemaistki Saaremaa nurkadest käidud seal ohverdamas ja abi otsimas. Rahvas ümbruskonnas teab rääkida, et tamme koor olnud kaetud kõiksugu imelike märkidega, millede abil võidud arstida haigusi. Wõib-olla oli siin tegemist mõnesuguse vanaaegse runokirjadega. Aastat paarkümmend tagasi, kui rahva seas oli veel kindel usk tamme võimetesse, müüs Koikla mõisa omanik selle tamme ühes teistega rootslasele laevaehituse puudeks. Mõisnik ei olevat teadnudki ohvritamme olemasolust oma maa piirides. Hiljem saanud ta asjast teada, kuid siis oli tamm juba müüdüd ja maha saetud. Rahva meelepaha olnud suur ja mõisnik kahetsenud sarnase muistendi hävitamist, kuid parata polnud enam midagi. Praegu Koikla rahvas ei teagi enam täpselt selle kuulsa ohvritamme asupaika. Selle tamme lähedal olevat mõnikord nähtud ka vaimusid ja viirastusi. Nii jutustas mulle keegi L. küla vanamees: „Aastate eest hakkasid mõned targemad ja teistest väljapaistvamad inimesed neid naerma, kes käisid Koikla ohvritammelt abi otsimas. Mul olid paised ümber. Naine sundis mind minema Koikla tammele ohverdama, siis pidada paisetest vabanema. Mina ei tahtnud minna, kartsin teiste naeru. Viimaks läks mul paistetust just jala talla alla, nii ei saanud ma enam käia ega püsti seista. See murdis mu vastupanu. Et aga pääseda teiste naerust, otsustasin selle reisi ette võtta saladuse katte all — keskööl. Naine ütles küll, et sellisest öisest reisist head ei tule. Mina aga arvasin, et kui ta avitaja on, ju ta siis igal a'al aitab. Läksime umbes kella 10—11 vahel teele. Mina saanis tekkidesse mässitult, et külm liiga ei teeks. Naine oli kutsariks kaasas. S. küla kõrtsi kohal tuli meile naisterahvas vastu. Mu abikaasa sülgas hea plärraka, arvates, et naise vastutulemine võib kogu asja nurja ajada. Jõulueelne talveöö oli kaunis külm, ja minu paised valutasid hirmsasti. Omas südames kirusin niisugust arsti juure minemist, kuna aga teises südames opis asus lootus: ehk aga saab paisetest lahti. Paaritunnise sörkimise järele olimegi Koiklas. Siis jälle uus häda. Mina ei teadnud, kus asub tamm. Naine aga teadis küll. Ühtlasi teadis ta, et kahekesi ei tohi minna abi otsima, sest siis ei saaks mingit rohtu haigusele. Mina leidsin pääsetee: naine mingu esmalt tamme juure ja ajagu jäljed lumme — küll mina siis juba oskan minna. Nii tegimegi. Oleks seda mõni näinud, miks ta siis ei oleks pidanud naerma. Viimaks kui ma ähkides ja puhkides olin tammeni jõudnud ning oma tembud ära teinud, võisin hakata lootma kordaminekule. Muuseas pidin kolm ringi ülestõstetud kätega käima ümber tamme, milline toiming oli mul kõige raskem. Siis hakkasime tamme juurest ära tulema. Olin paar sammu tulnud, kui tamme otsas keegi krabistas. Seisatasin, kuid tagasi vaadata ei tohtinud; see oli keelatud. Tahtsin sammuda edasi, kuid jälle krabistas keegi tamme otsas, nüüd aga palju valjemalt. No mis lugu see siis on! — mõtlesin. Katsusin jälle edasi sammuda, kuid nüüd ei saanud ma paigastki, tundus nagu oleksid rasked tinapommid jalus, tahtsin juba hakata karjuma appi, kui äkki keegi tasa sosistas: „Raha! raha!“ Siis alles tuli meele, et olin unustanud tamme tüvis olevasse lõhesse raha panemast. Võtsin taskust viiekopikalise ja pistsin nõuetavasse kohta. Sist sain vabalt ära tulla. Külmast ja valust lõdisedes istusin reele ja sõitsime koju. Abi polnud ma tammele ohverdamisest midagi saanud — läks hullemaks veel. Külmetuse tagajärjel valutasid paised mitu päeva. Naine aga ütles tulevat kõik sellest, et meile naisterahvas esimesena vastu tuli ja et mina unustasin raha õigel ajal ära andmast. Kord käinud sama tamme juurest läbi talitee. T. küla mees tulnud linnast. Olnud küünlapäeva esine aeg. Selajal olnud tamme võimed kõige suuremad. Mehel olnud põial juba*

mitu nädalat haige. Nüüd aga möödudes kuulsast tervisetammest tahtnud mees »nalja viluks" tammelt otsida abi. Sidunud siis hobuse teele noore kase külge kinni ja läinud ise tamme juure. Teinud nõuetavad tembud, pannud raha ja tahtnud tulema hakata, kui äkki keegi koleda häälega hüüdnud: „Seisa veel!" Mees jäänud kokkunult seisma, arvates, et on teeröövliid. Tamme tüvest aga rääkinud keegi: „Ah nalja tulid sa siia tegema! Nalja pead sa ka saama! Nüüd mine!"

Mees tahtnud hobuse juure minna, aga seda polnud enam kusagil; oli ohjad lahti tõmmanud ja kadunud. Mees pidi kümme-kilomeetrit maad jala käima. Peale selle kaotanud hobu lõhkudes reelt kõik linnast kaasa toodud asjad. See olnudki tamme kättemaks. Kord näinud keegi R. küla mees Koikla tamme juures tulihänna eht vedaja. See olnud sügisel oktoobri või novembri kuus, kui P. külas linatalguliste hooletuse läbi majad põlema läinud. R. küla ei asu P. külast kaugel, ja paljud R. küla elanikud ruttanud P. külla tulekahju kustutama. Üks mees jäänud aga teistest tükk maad maha. Äkki näinud see mees, kuidas suur tule kera tulnud P. küla poolt ja kadunud Koikla tamme juure. Suuruselt olnud tulihänd 1/2 meetri läbimõõduga ja lennates pildunud tuliseid sädemeid. Tamme kohal aga lõhkenud ta mitmeks tükiks ja kadunud, kui teised tuld kustutamast tagasi tulnud, jutustanud mees oma nägemuse teistele. Viimased pole aga midagi sarnast näinud. Meie Maa (1919-1944), 19 november 1932, lk 2 – Püha ohvitamm Koiklas. <https://dea.digar.ee/page/meiemaew/1932/11/19/2>.

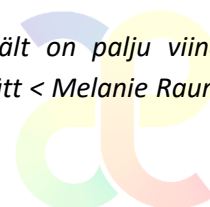
6) Nõmme, Kalgu allik, pärimuse täpsusaste ei võimalda kohta defineerida, välitööde käigus ei õnnestunud samuti esialgu kohta tuvastada. Võimalik, et allikas on seoses maaparandustöödega kadunud;

***Kalgu allik.** Kalkus vana Rebase maal on Kalgu allik säält on mitu meest ohtu saand. Kessel kuldsõrmus kolm korda laulatamas käind on, see sõnna vee sisse paelaga ja säält olla mõni mees terveks saand. (jutt on silma arstimisest allika veega.) ERA II 289, 432 (60) < Karja khk, Pamma k, Alli t - Kaljo Lepp < Liisu Võsa, u 60 a (1940).*

7) Oitme, Silmaallikas (jõe ääres, Saare t juures) - Oitmes on olnud kaks Silmaallikat - mere ääres Ranna-Jaani talu juures, mis on inventeeritud (Krj_Oitme_01 Oitme Silmaallikas), teine olevat Saare talu juures jõe ääres ja see on tõenäoliselt hävinud. Ranna-Jaani talu peremees [redacted] teadis umbkaudset asukohta ja käisime koos temaga allikakohta otsimas. [redacted] helistas ka [redacted] (Oitme k – Aado t), kelle vend [redacted] tegi maaparandust Oitmes ja teadis täpsemalt maastikumuutustest. [redacted] kinnitas, et allikas on maaparandusega kadunud - siis kui 1970ndatel süvendati Oitme jõge ja kaevati kraav jõeni. Ka Oitme jõe säng oli varem teises kohas. Õnnestus välja selgitada allika kunagine asukoht, umbkaudse koordinaadid: XY: 6493704.83, 425368.62; BL: 58.57692, 22.717043. Kohta on 1959. aasta välitöödel ka pildistatud (vt. Krj_ajaloolised fotod Kivikesest)

Tee viib läbi kauni metsa Oitme poole. Otsin üles teise Oitme küla silmaallika, mis pidi olema jõe ääres. Ilus teerada viibki sinna. Ilmselt viiakse siit ka joogivett. Allikas on ilus. Ümbruses kasvavad kaunid kadakad. Muidugi voolab vesi põhja poole. RKM II 86, 630 < Karja khk, Oitme k – Selma Lätt, kogumispäevik (1959)

Silmaallik Oitme külas Saare talu juures – Saare allik, jõe ääres. Säält on palju viind silmapesuvett. RKM II 86, 553 (4) < Karja khk, Leisi al < Oitme k – Selma Lätt < Melanie Raun, 77 a (1959)



8) Parasmetsa, Kärdu allikas, puudub ajaloolisele looduslikule pühapaigale viitav pärimus, kohalikke küsitledes ([redacted] Parasmetsa külast ja Parasmetsa küla Facebook-i grupp) ei ilmnenud samuti mingi pühapaigale viitavat pärimust ja teadmist, ka asukohta ei osatud öelda;

Allikas Parasmetsa külas. See allikas on praegu alles. See oli just selle koha peal, kus tee siht tuli. Ajas välja uuesti. Tee alt jooseb meresse. Kärdu allikaks ütakse, mere poolt küljest paistab rohkem. EKIKN krj eki3 a-k [251] (941633) < Karja khk, Parasmetsa k, Põlde t < Murika k – Marja Kallasmaa < Juuli Reinmets, s 1905 (1988)

9) Purtsa, Purtsa järv, pärimuse järgi vaimolendeid (näkke?) nähtud, mis iseenesest ei viita pühapaigale; välitöö käigus ei suudetud tuvastada, ehk maaparandustööde tõttu kadunud, kuna Purtsa soo ala kõvasti kraavitatud;

Purtsa järv

Purtsa järv on üks väkseid, või väiksemaid järvi Saaremaal, millest on tema oma nime "Purtsa" saanud, seda ei mäleta ka isaisad. Nagu ma nimetasin, on järv väikene, kuid tema on ilma põhjata järv mitukümmend jalga on pehmet valget muda ainult paar jalga on tema peal vett, nii et kui sinna sisse kukud on võimata välja pääseda. Nagu rahval juba teada on et igas järves on rohkesti kalu nii ka siin, käiakse igal suvel ahingatega rajumas alles kahe, kolme keisi lootsikus, mõni kord tuuakse sealt välja mitmed kümned mehepeale. Keegi vanamees A. K. jutustas mulle järgmise loo, mis muidugi sündinud vanal ajal. Kord läinud kaks venda lootsikuga nimetud järve peale kalu püüdama, asi olnud kõigiti korras, kuid üks vend saanud rohkem kalu kui teine teise süda saanud täis et miks sina nii palju saad ja mina ei saa. Võtnud enda suure piibu löönud sellega teisele vennale pähe nii kõvasti et see kohe surnud ja üle lootsiku ääre järve kukkunud kuhu tem aka jäi. Rahval, kes seda artiklid loeb mõtleb vast et mis piip see oli millega mees maha lüüakse, siis teen Teile selgeks et see polnud mitte arilik praegune piip, see oli umbes polteist või kahe jala pikune kõvera varrega kivist piip, kus mees pani ikka kahepäevase tubaka korruga sisse, mis piipusi võib praegus veel näha ainult musjumis. Peale sell nähti kalapüüdjate poolt alati järve peal meest liikuvat, järsku kukkunud igakord kuju pikali ja kadunud nii et kogu järv hakanud nii tugevasti laenetama et kalapüüdjad oli sunnitud järve pealt lahkuma ja kalapüüdmisest loobuma. Kord läinud keegi mees kes järve kalda lähedalt heinu niitnud ja kuhja pannud oma kuhja vaatama. Korruga näinud et üks must kogu istub tema kuhja otsas, tema arvanud et karjalapsed on vallatuse pärast läinud kuhja otsa ja hüüdnud, kas te lollikesed saate kuhja otsast maha, mis te tallate, kas mina igapäev pean kuhja tegema, seepeale keeranud kogu ringi, mille peale mees hoopis ära ehmatanud nähes et muud polegi kui puha pale ja suured tulipunased silmad. Mees seda hirmsat elukat nähes pistnud kohe kodust jooksma. Jõudes hingeldades koduse ise üleni higist ja hirmust märg pererahvas küsinud kes sind nüüd taga aja et nii hirmsasti jooksid, kuid peremees ei vastanud, sest tema oli hirmust keeletu ei saanud enne sõna suust kui järgmisel päeval. Peale selle pole tema enam julenud üksi kuhja vaatama minna. Niisuguseid juhtumisi ja nägemisi on seal järve ääres veel terve rida nähtud, aga nüüd kus aasta kümmed möödab on ajad ja rahvas muutunud julgemaks ja targemaks seepärast ei näe meie neid enam. ERA II 206, 33/41 (3) < Leisi v, Põitse k - Oskar Grepp < G. M. Truumure (1938).

10) Ratla, Lepiku allikas (Paja allikas) - allika kohta on pärimusteade, mis ei viita pühaks pidamisele või ravimisele. Intervjuu [redacted] (12.10.2025) andis selgust, et Lepiku allikas on maaparanduse tõttu hävinud, koht tehtud uudismaaks. Lepiku allikas asus Paja talu maadel, teda nimetati seetõttu ka Paja allikaks. Loomad kippusid sinna allikasse uppuma ja

seepärast tehti piire ette. Suur allikas ca, 4 m, ümmarguse sängiga. Ajas vett välja, nii et vaht ärte pea näha, tundus võimas ja põhjatu, roikaga mõõdeti sügavust jne.

Nimetatud allikas asub Paja heinamas. Allikas on umbes 2 m lai ja umbes 4 pikk. Asub lepametsa sees. Et allikas lepikus asub, nimetatakse teda Lepiku allikaks. ERA II 230, 59 (21) < Karja khk., Pärsuma v., Ratla k., Peetrikustu t. - Aleksander Aav, Koikla algkooli õpilane < Marie Riis, 37 a. (1939)

11) Ratla Püha(d) tamm(ed)/Hiietamm(ed) - Ratla Salu, kaitsealuse Tondikivi ümbruses olevat pärimuse järgi olnud pühad hiietammed, mis olla vööramaalasele maha müüdnud ja langetatud. Osa pärimusteadetest kõneleb ka üksikust suurest pühast tammest/hiietammest, mille kännu juurde olevat käidud palvetamas ka siis, kui puu ise oli juba raiutud. Kuivõrd osa pärimust on kõnelenud ka Salu enda pühaks pidamisest üldiselt, on see alles jäänud mets Tondikivi ümbruses inventeeritud (Krj_Ratla_02 Ratla Salu mets), kogu pärimus ka langetatud hiietammede kohta on lisatud Ratla Salu metsa materjalide juurde pärimuse failis.

12) Õeste, Tooma allikas/Kuke allikas - välitööl tehtud intervjuudest selgus, et allikas on hävinud maaparanduse käigus, aga allikas ise ei ole pärimuse järgi olnud pühaks peetud, vaid allika juures asunud ohvrikivi. Maie Meius (Õeste k., Tooma t., intervjuu 06.10.2025) kõneles, et mäletab Tooma allika kunagist kohta, ent allikas on kinni aetud, selle juures asus Allikivi. Välitööl intervjuueritud inimestelt ei lisandunud infot allika kohta. Vt ka Õeste, Allikivi.

Info allika kohta intervjuust Enos Rannaga 12.10.2025. Allikas oli kõrge magistraalakraavi servas. Mõni m kraavist., jõe kalda sees, nirises jõkke. Õestes elas Kunna nimeline mees, tegelik nimi on Saabli Sander. Ja talle taheti trikki teha, tema talu vesi tuli allikast. Poisid lasid veetaseme alla, kunna kaev kuivaks. Veesoontega seotud, tugev allikas.

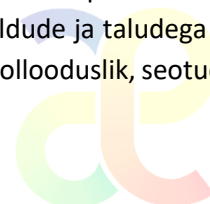
Kuke allikas. Allikas Õeste külas Kuke koha piirides. Nime saanud asukoha järgi. Nimetati ka Tooma allikaks, kuna enne krundimöötu asus Tooma maa peal. Vt ka Tooma allikas. EKIKN krj eki2 kr-kü [27] (937107) < Karja khk, Õeste k, Laasi t – TPedl üliõpilased < Lembit Paakspuu, s 1936 (1990)

Tooma allikas. Allikas Õeste külas Naisteoja jões. Nime saanud asukoha järgi, sest oli Tooma kohal. Maaparanduse tõttu allikas täitunud. Pärast krundimöötu jäi Kuke maa peale, seep. nimetati ka Kuke allikaks. Vt ka Kuke allikas. EKIKN krj eki2 t [140] (940241) < Karja khk, Viiraküla k, Mardi t < Õeste k, Ossi t – TPedl üliõpilased < Liivia Rand, s 1926 (1990)

9 Töörühma ettepanek riikliku kaitse alla võtmise kohta

Töörühm teeb ettepaneku järgmiste objektide riikliku kaitse alla võtmiseks:

- 1) Krj_Hiievälja_01 **Hiievälja Hiiemägi** – Ümbruskonnas väga tuntud koht, mille kohta on väga erinevat pärimust eri ajastutest ja mida on ka laialdaselt uuritud. Koht on olnud pärimuses kajastatuna erakordselt mitmekesine, seal on kuusik, kaasik, tammed, ohvrikivi, ohvritiik jne. Probleemiks kaitse alla võtmisel võib osutada see, et maastiku ilme on väga palju muutunud, seega pärimuses kirjeldatud elemendid ja kooslused ei ole kõik säilinud, samuti on piiritlemine keeruline. Samuti toimub alal osaliselt karjatamine ja ala on ääristatud põldude ja taludega - kaitse alla võtmisel tuleb arvestada, et koht on pärimuse järgi olnud alati poollooduslik, seotud inimtegevusega jne.



- 2) Krj_Hiievälja_02 **Hiievälja Hiimäe ohvritiik** – Ohvritiik objektina on üsna erakordne, objekt on hästi säilinud (osalt tänu süvendamisele) ja ümbruskonnas laialt teada. Kaitse alla võtmisel võib probleemiks olla tiigi praktiline tänapäevane kasutus, samuti pärimuse vähesus, mis just tiigist kõneleks.
- 3) Krj_Luulupe_02 **Luulupe hiierädi** – kaitse alla võetud allika vahetus ümbruses asuv omanäoline ajalooline looduslik pühapaik, mis on hävinemas hooletusse jätmise tõttu. Asub tee lähistel, üsna hästi ligipääsetav koht. Allikas loomade joogikohana kunagi laiendatud hiierädi arvelt.
- 4) Krj_Metsküla_01 **Metsküla Silmaallikas** – Ümbruskonnas hästi teada koht, mille kohta on ka ohtralt pärimust. Pärimuse seisukohalt on eriline, et allikas on peetud oluliseks suguvõsa- ja perepärimuses, olnud omamoodi kooskäämise kohaks. Koht on endiselt ka aktiivses kasutuses. Allikas ei ole praegu ohustatud ja tõenäoliselt pole ohustatud seni, kuni Jaagu talu on Alliksoonte pere käes.
- 5) Krj_Oitme_01 **Oitme Silmaallikas** – Oitme külas tuntud koht, selle kohta on pärimust ja vanu fotosid, allikas asub Karja khk ühe väljapaistvama rahvaluulekoguja Mihkel Männiku talu (Ranna-Jaani t.) juures ja Mihkel Männik oli üles tähendanud pärimust ka allikal käimise kombestiku kohta. Allikas on heas seisus ja esinduslik, endiselt kasutusel. Allikas ei ole ohustatud.
- 6) Krj_Pamma_01 **Pamma Viie allikas** – allikast vahetus ümbruses metsades olid kevadel 2025 raietööd, seda ohutegurit peaks allika puhul tõsiselt võtma, sest säng oli liivaste äärtega ja selle ümbrus üsna pehme, metsatööd kahjustaksid kohta märgatavalt.

Töörühma ettepanek registreerida inventeeritud objektidest pärandkultuuri objektidena

- 1) Krj_Asuka_01 **Asuka ohvikivi** – kivi kohta pole palju pärimust, aga teda on märgitud kihelkonnakirjelduses. Kivi ise on hästi säilinud, suur ja eripärase kujuga, samuti avalikult teelt hästi ligipääsetavas kohas. Pärandkultuuri kaardile lisamine võimaldaks huvilistel paika külastada ja säilitaks ning teeks avalikuks ka teate ohvikiviks pidamisest - ehk lisanduks ka teavet.
- 2) Krj_Mujaste_02 **Mujaste Silmaallikas** – allikas ei eristu ei pärimuse ega asukoha osas teistest piirkonna ja kõrvalkülade allikatest piisavalt, et teda kaitse alla soovitada (võttes ka arvesse, et siinse inventuuri raames kaitse alla soovitatud kohtadest enamik on silmaallikad). Allikas asub karjatataval rannaniidul, mis on osa Natura elupaikadest ja hoiualadest, seega allika otstarbekas kasutamine ja sellele ligi pääsemine pole praegu võimalik. Küll aga oleks oluline kohta mäletada ja ära märkida.
- 3) Krj_Nurme_02 **Nurme Süllaniidi allikas** – paik asub tee ääres ja on hõlpsasti ligipääsetav, hetkel kasutusel tuletõrje veevõtukohana; vahetus läheduses asub pärandkultuuri objektina kaardile kantud reonõmme koht, millega kuulus ilmselt ühte sakraalsesse komplekti
- 4) Krj_Nurme_01 **Nurme teerist** – hõlpsasti ligipääsetav; vahetus läheduses asub pärandkultuuri objektina kaardile kantud reonõmme koht, millega kuulus ilmselt ühte sakraalsesse komplekti
- 5) Põitse_04 **Põitse Sakste allikas** – allikat võinuks kaitse alla soovitada, sest ta on li kuni 2025 aasta kevadeni aktiivsemaltki kasutusel kui kõrval olev 2518, Ohvriallikas "Silmaallikas/Rahaallikas" ja rahasid on leitud mõlemast. Sügisel 2025 oli allika peale kukkunud suur männipuu, mis tähendab, et koht ei ole ligipääsetav ega kasutatav. Kui puud just ei eemaldata, ei ole kohta enam sisuliselt võimalik edasi uurida või kasutada. Pärandkultuuri kaardile kandmine võimaldaks olulise ja laialt teada allika pärimust ja asukohta mäletada.
- 6) Krj_Roobaka_03 **Roobaka hiiekoht** – hiiekoht tuli välja välitööde käigus ja sellest on vaid üks teadmine, koha kohta ei ole pärimuses, kaartidel ega koduloolistes allikates teavet leidnud, seega enne kaitse alla esitamist peaks teavet lisanduma. Pärandkultuuri kaardile kandmine

võimaldaks selle ühelt mehelt pärineva ja omakorda vaid ühe inimese poolt edasi kantud teadmise säilitada ja ehk tuleks ka lisa.

- 7) Krj_Roobaka_02 **Roobaka Läätsa allikas** – inventeerimise ajal sügisel 2025 oli allikas kuiv ja kohalike sõnul on vesi kaduma hakanud alates 2000ndatest, seega allikana kaitse alla võtmine poleks praegu võimalik, aga on oluline säilitada nii kohta kui teadmist kohast – allikas on olnud laiemalt tuntud ravimiskoht ja lisaks sellele ka mitmele perele oluline mängukoht, veevõtukoht jne. Inventuuri käigus oli Läätsa allika leidmine keeruline, sest mitmed inimesed teadsid umbkaudset asukohta, ent ei osanud juhatada täpset kohta. Kaardile kandmine võimaldaks täpset asukohta kollektiivses mälus säilitada.

10 Kasutatud kirjandus ja käsikirjad

- Eesti allikate kaart <https://allikad.info/spring/EE01839/>.
- ERA ja Eesti Kultuuriloolise Arhiivi (EKLA) käsikirjakogud.
- ERA fotokogu.
- Eesti Keele Instituudi kohanimkartoteek (EKIKN).
- Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Rahvaluule Arhiivi (ERA) kohapärimuse andmebaas Koobas.
- Eesti Kirjandusmuuseumi ERA Kohapärimuse kaardirakendus Maa-ameti kaardiserveris (mh ajaloolised kaardid, kultuurimälestised, looduskaitseobjektid, pärandkultuuriobjektid).
- Eesti Kirjandusmuuseumi failirepositoorium Kivike.
- Eesti kohanimeraamat <http://www.eki.ee/dict/knr/>.
- Eesti Looduse Infosüsteem: www.eelis.ee.
- ERA temaatiline kartoteek.
- ERA topograafiline kartoteek.
- Kaasik, Ahto. „Põlised pühapaigad“ (2016).
- Kaasik, Ahto. „Pühapaikade teejuht. Eesti põlised väekohad“ (2017).
- Kogumik “Saaremaa ja Muhu muinasjäänused” (1924).
- Kogumik “Saaremaa: maadeteaduslik, majanduslik ja ajalooline kirjeldus” (1934).
- Mägi, Marika. „Aruanne inspeksioonist. Hiietantsijate kohale (Saaremaa vald, Metsaääre küla, endine Karja khk).“ (2024/2025).
- Rahvusarhiivi kaartide infosüsteemi digiteeritud kaardid.
- Reinaus, Reeli. “Metsaääre hiieala ekspertiis Muinsuskaitseametile” (2019).
- Ränk, Gustav. “Sest ümmargusest maailmast. Laiemasse maailma” (2010).
- Tartu Ülikooli Arheoloogia Kabineti andmebaas.
- Tartu Ülikooli Arheoloogia Kabineti kogud.
- Trei, Anne. “Pildikesi Karja kihelkonnast” (2011).
- Viidalepp, Richard. „Iseloomustavat Eesti ohvrikividest“ (1940).
- Vilbaste, Kristel. „Eesti allikad“ (2013).
- Väike murdesõnastik <http://portaal.eki.ee/dict/vms>.

